

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 99
(19630)

2022 чылдың
декабрь 28
среда

Хүннүң үнери — 08:48
Ажары — 16:38
Хүн дурту — 7:50

Садар өртээ
хостуг

12+

Өзүп олурар салгалдар аразындан үлегер-чижек

/ Тыва Республиканың Баштыңының Шивижигежиниң үезинде.

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруу.

Дыштанылга үезинде тамчыктанган херээ чок

Соок үелер дүжүп, одалга сезону эгелээрге-ле, ол-бо черлерге өрттер болганының, аңаа ынча-мынча кижиниң когараанының дугайында медээлерни ОБЯ-ның өртке удур албанының дыңнадыгларындан билип ап турар бис.

\ 6-гы арында

Торгаалдың түнү улгаткан...

Орук озал-ондаа хүн бүрүде янзы-бүрү чылдагааннарның уржуундан болуп турары чажыт эвес. Ол дугайында сан-чурагайларны-даа ооң мурнунда үндүрүлгелерде чаңгыс эвес удаа бижип турдуvus...

\ 7-ги арында

60

ажыг тонна гуманитарлыг деткимчени
дайынчыларга Тывадан чоруткан.

Тываның радио төвү 60 харлаан

Тыва АССР-ниң чурттагы чонун радио дамчыдылганы база радио харылзаазы-биле хандылар сорулгалыг Тываның радио төвү 1962 чылдың декабрь 27-де тургустунган. 1964 чылда хоорайның эң бедик черинге, областың телетөвүн тудуп эгелээн. 60 чылдар дургузунда Тыва Республиканың радиотелевидение дамчыдар төвү радиотөптөн телевидение база радио дамчыдылганының улуг бүдүрүлгезинге, чаңгыс каналдан "чурагайлыг" дамчыдылгача чедир улуг орукту эрткен.

1966 чылда Кызылга өң чок теледамчыдылганы доктаамал көргүзүп эгелээн. 70 чылдарда республиканың кожууннар төптеринге теледамчыдылга четкизин ажилдаткан. 1986 чылда «Москва» системаның космостан хүлээп алышкын станциязын ажылгалче кириген соонда, Кызылга база республиканың кожуун төптеринге теледамчыдылга четкизи калбарып, чон ийги телепрограмманы көөр аргалыг апарган.

Телетөп чурагайлыг дамчыдылга кирерге чедир Кызылга сес, а республиканың кожууннарына ийден көвүдөс теледамчыдылганы көргүзүп турган.

«2009–2018 чылдарда Россия Федерациязынга телерадиодамчыдылга хөгжүлдэи» федералдыг тускай сорулгалыг программа-биле республикага телечеткиниң 65 дамчыдылга станциязын туткан, республика чурттакчыларының 98,9 хуузу эфирге 20 телеканалдар база 3 радиоканалды абонент төлевири чокка көөр, дыңнаар аргалыг апарган. Тус черниң регион программалары база ында кирген.

Тыва Республиканың радиотелевидение дамчыдар төвүнүн коллективи база хоочуннары тыва телевидениеге хамаарылгалыг кижилерге болгаш телекөрүкчүлерге юбилейи-биле байыр чедирип тур.

РТРС салбыр бүдүрүлгези 60 чылдааны-биле Тываның найысылалында телесуурга байырлал чырыын кыпсыр.

Өзүп олурар салгалдар аразындан үлегер-чижек

Түңнелдер кылып, чедиш-киннерни онзалап демдеглээринге кончуг таарымчалыг үе чыл төнчүзү деп санаттынар. Декабрь 26-ның хүнүнде уругларга кайгамчык чараш байырлыг хемчег – Тыва Республиканың Баштыңының Шивижижеги болуп эрткен. Ук хемчегге бүдүн республикадан 1000 уругну чалаан. Олар кымнарыл дизе, тергийн эки өөредилгелиг уруглар, чогаадыкчы болгаш баш-биле ажылдаар мөөрейлерге, олимпиадаларга, фестивальдарга, спортчу маргылдааларга тергийн эки көргүзүлгелериг болганнар, школаның болгаш хей-ниитиниң амыдыралына идепкежилер, өскүс, кады кызыгаарлыг уруглар, база тускай дайынчы операция киржикчилериниң уруглары хамааржыр.

Уругларны ийи аңгы бөлүккө чарып алгаш, байырлыг хемчегни эрттирген. Хүннүн бирги чартында ыраккы кожууннардан келген уругларга байырлалды эрттирген. Ийи дугаар бөлүккө чоок кожууннардан, оларның иштинде Кызыл кожуун база Кызыл хоорайның тергийнери байырлалга келгеннер. Ырак кожууннардан тергийн өөреникчилерин чалап турар үеде уругларның айыыл чок чоруун хандыры-биле, оларның аай-дедир чоруур автобузундан эгелээш, чемнениринге чедир бүгү-ле эптиг байдалды республиканың өөредилге яамызы организастан. Ол ышкаш республиканың яамылары тус-тузунда үлүг-хуузу кирип, демнешкеннер.

Хөгжүм-шии театрының залына уруглар чыгып келирге, тыва Чазактың, Өөредилге, Культура, Спорт, Күш-ажыл болгаш социал политика яамыларының

төлээлери чалатканнарга байырын чедирген.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы Елена Хардикова: "Тываның Баштыңының Шивижижегинге киржири уругларга тускай шаңнал болур. Ниитилелге үлегер-чижек, уруглар аразындан тергидеп үнүп турарын онзалап демдегеп турарымыс бо. Шак мындыг идепкейжи уруглар ам-даа көвүдээр болзун. Эрткен чылга деңээр, оларның саны оранчок көвүдээн. Ол эки демдек болуп турар. Келир чылды Чоннуң эп-сеткилиниң чылы кылдыр чарлааны база онзагай. Демниг болур болзувусса, ынчан улуг-улуг чедишкиннерни чедип алыр бис. Уругларның найыралын, школаларның демниг амыдыралын деткиринче улуг кичээнгеи салыры – бистиң кол сорулгавыс. Үнүп олурар чылда бүгү чонга демниг, эп-найыралдыг, уругларга үлегер-чижек болурун күзедим" – деп чугалаан.

Байыр чедиришкиннериниң соонда А.С. Пушкинниң "Алдын балык" болгаш "Балданың дугайында" деп тоолдарны уруглар улуг сонуургал-биле көргөннер. Улаштыр театрының ийги кадынга кайгамчыктыг солун хөгжүмнүг көргүзүгнү В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрының артистери болгаш волонтерлар бараалгаткан. Сценарий аайы-биле уруглар көргүзүгнү маадырлары болур Соок-Ирей, Харкыс, оң дузалакчылары Харжыгаштар, кенгуру, коала болгаш оон-даа өскелерге оорлап апарган харны тыварына дузалашкан. Оларның найыралының ачызында чөптүг чорук

тиилээн. Чаңчыл ёзугаар уруглар Соок-Ирейге болгаш оң уйнуу Харкыска ырлап, шүлүктөп, боттарының салым-чаянын көргүскеннер.

Кызыл хоорайның 17 дугаар школазының социал педагог башкызы Раиса Ондар: "Бистиң школадан ниитизи-биле 26 уруг чалаткан. Бо чылын Тываның Баштыңының Шивижижегин организастан эрттирип турарына кончуг таарзынып тур мен. Ийи аңгы бөлүктөп кааны-биле баскылажып, тырлып-даа турбас. Кел чыдар Чаа чыл-биле бүгү тыва чонувуска, Чазак Даргазына уругларга мындыг чараш белекти, байырлалды организастан турары дээш өөрүп четтирип тур бис" – деп демдеглээн.

Кызыл хоорайда кады кызыгаарлыг уругларның "Хараачыгай" бөлүү база Тываның Баштыңының Шивижижегинге чаладып

келгеннер. Ук бөлүктүн ада-иелерин төлээп келген Дарима Александрова өөрүшкүзүн илереткен: "Хараачыгай" бөлүүнде шупту 27 уруг бар. Байырлалда шупту 17 уруг чедип келген. Арткаанары кадының аайы-биле кээп шыдавайн барган. Уругларымыс байырлалды аажок сонуургады. Ылаңгыя волонтерларның кады кызыгаарлыг уругларның коляскаларын өрү-куду итчип, дузалажып турарына өөрүп тур бис".

Чаа чылдың оюн-көргүзүү танцы-сам-биле доозулган. Чаа чылдың тоолунуң маадырлары шупту үнүп келгеш, буяныг, эки чүүлдер каржы чорукту үргүлчү тиилээр деп чүүлдү база катап бичии тиилекчилерге сагындырбышаан, күзелин чедип алырда, коргуш чокка бурунгаар чоруп олурар дээрзин билиндирген. Байырлалдың төнчүзүнде чалаткан уруг бүрүзү Тыва Республиканың Баштыңы Владислав Ховалыгының белээн алганнар.

Тываның Баштыңының Шивижиже байырлалы республикада уругларның бедиктерже чүткүүр сеткил-хөөнүн оттуруп, оларга ам-даа улай сайзыраарына идигни берип, эш-өөрүнүң аразына үлегер-чижек болур арганы берип турар онзагай хемчег болуп турар. Ук байырлалче чалатканнарның аразындан келир үеде Тываның төлөптиг кижилери үнүп болурун демдегеп турар. Тываның келир үези өзүп олурар салгалда болганда, тергийн өөредилгелиг, идепкейжи уруглар санын көвүдедири күзенич.

/ Чыжыргана СААЯ.

Чыңгис СААЯНЫҢ
тырттырган чуруктары.

Чонну камгалаары — ачы-хавыяалыг ажыл

ДЕКАБРЬ 27 – РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ КАМГАЛАКЧЫЛАРЫНЫҢ ХҮНҮ.

Россияның камгалакчылар корпусу 1990 чылдың декабрь 27-де тургустунган. 1991 чылда ооң удуртукчузу кылдыр алдарыг чаңгыс чер чурттуувус Сергей Шойгуну томуйлаан. «Кадыг-дошкун тозан чылдар» дижир берге үелерде чурттуу аңгы-аңгы булуңнарынга чер шимчээш-киннери, үер, өрт айыыл-халавы элээн болуп турган. Каяа-даа айыыл-халап болу бээрге, чонга дүрген дуза кадарынга кезээде белең турары-биле Онза байдалдар яамызын ынчан тургускан.

Камгалакчыларның профессионал байырлал хүнүн демдеглээриниң дугайында чурттуу баштайгы Президентизи Борис Ельцинниң Чарлыы 1995 чылда үнген. Оон бээр камгалакчылар хүнүн демдеглээри чаагай чаңчыл апарган.

Биче сеткилдиг болгаш дидим чүрекир камгалакчылар хүнүн таварыштыр Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг социал четкиде блогунга байырын чедирген:

«Хүндүлүг камгалакчылар

болгаш Онза байдалдар яамызының хоочуннары! Силерниң профессионал байырлалыңар таварыштыр байыр чедириш-кинимни хүлээп ап көрүңер!

Камгалакчылар хүнү дээрге чонну бойдустуң айыыл-халавындан, аар-берге хай-бачыттыг болуушкуннарың уржуктарындан чонну камгалаар дээш туржуп келген эрес-дидим кижилерге байыр чедирер ай-хүнүвүс-түр. Олар кандыг-даа үеде нарын-берге байдалга таварышкан кижиге дузалаарынга белең турарлар.

Россияның Маадыры, бистиң хүндүткелдиг чаңгыс чер чурттуувус Сергей Шойгунуң

шак бо бедик мергежилдиг болгаш дарый-дүрген ажыл-чорудулгалыг ведомствону үндезилеп тургускан ачы-хавыяазын чүгле бистиң чуртувуста эвес, а бүгү делегей хүлээп алган.

Тывада Онза байдалдар яамызында амгы үеде 100 хире кижиге ажылдап турар. Оон аңгыда, эки турачы камгалакчыларны олар хаара туткан. Ажылыңар дээш силер бүгүдеге четтирдим!

Силерге болгаш силерниң чоок кижилеринерге кадык-шылды, аас-кежикти болгаш чаагай чолду күзедим!»

/ Р. ДЕМЧИК белеткээн

Бүгү чүүлдү тыва дайынчыларга

Тускай шериг хөделиишкиннериниң (ТШХ) дайынчыларынга ниитизи-биле 60 ажыг тонна чыгдыгачан чүктүң хей болганын барымдаалааш, ону агаар-биле тускай шериг бортка чорудар деп шийтпирни регионнуң каттышкан штавының төлээлери хүлээп алган.

Тывадан дайынчыларга чыгдыгачан эът аймаа болгаш аъш-чем Кызылдың оң талакы эриинде көдээ ажыл-агый рыногунуң девискээринге, а арткан белектер Кочетов кудумчузунуң 155 дугаарлыг бажыңында, штабка шыгжаттыг турган. Бүгү чыгдыгачан чүктү «Восток» КХН, 55-ки шериг кезээниң ЗИЛ-131 болгаш Кызыл хоорайның чурттакчызының УАЗ-60 автомашиналары

аэропортче чүдүрүп чедирген. Хей чүктү 55-ки бригаданың шериг оолдары болгаш каттышкан штабтың волонтерлары ак сеткилди-биле чүдүржүп, дузалашкан.

«Чоннуң чыгган ачы-дузасы-биле шериг оолдарга оларның чагыы өзугаар электрилиг генератор, мобильдиг харылзаа тудар спутниктер, квадрокоптерлер, роутер, пневмогайкаверт, агаар-биле ажылдаар автономнуг фен, рация болгаш оон-даа өске техниктиг чепсектерни, чылыг идик-хепти, эттээн алгы-кешти, бода болгаш шээр малдың доңурган эът аймаан, быжырган далган, боова-боорзак, чигирзиг аъш-чем дээш «Чаа чылдың белектерин» ТШХ-ниң киржикчилеринге Тывадан ачы-дуза делегациязының төлээлери Чаа чыл бүдүүзүнде чедирип бээр» — деп, штабтың удуртукчузунуң оралакчызы Саима Далчин журналистерге дыңнаткан.

«Чоннуң, Тываның Чазааның база албан черлериниң ажылдакчыларының ачы-дузасы-биле чыгдыгачан чүктү шериг борт-биле

декабрьның 27-де ТШХ-ниң дайынчыларыңче чорудуп тур бис. Төрээн Тывазының биче сеткилдиг чонунуң мурнундан Чаа чылдың белектерин дайынчыларга керээлиг, мөөңнээш-кин-биле келген азы эки турачы деп аңгылавайн, шуптузун шериг кезээнге чедирер. Адресстиг посылкалар албан эзлеринге чедер. Чаа чылдың чүгү-биле кады ЗИЛ-131 болгаш УАЗ-69 база ТХШ девискээринде мурнуку одуругларда тулчуп турар балыгланган тыва дайынчыларывысты үндүрүп эккээринге дуза кадары-биле база үнүптерлер. УАЗ-69-ту чоргузуп турар Кызылдың буянның чурттакчызы чажыт болурун күзээ» — деп, шериг албанныгларның Тыва Республикада регионалдыг хей-ниити организациязы «Черный барстың» үндезилекчизи болгаш удуртукчузу Мөңге Тагба демдеглээн.

Бүгү Тываның өмүнээзинден чаа чыл белектерин дайынчы оолдарга ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы Тимур Кууларның удуртулгазы-биле Тываның национал черектер талазы-биле агентилелиниң удуртукчузу Владимир Хабаров, «Тыва 24» телеканалдың корреспондентизи Сайгын Бюрбю баштаан делегация Чаа чыл байырлалын уткуштур чедирер.

/ Алиса ДОНГАК
Ада ТЮЛЮШТУҢ
тырттырган чуруу.

2023 чылда хөмүр-даштын өртээн доктааткан

Тываның эрге-чагыргалары 2023 чылда хөмүр-даштын өртээн доктааткан. Регионнуң Баштыңының бадылааны доктаалга дүүштүр Тываның даг-руда компаниязы 2023 чылдың январь 1-ден тура чурттакчы чонга 1 тонна хөмүр-дашты 2619,33 рубльге садып эгелээр. Ук өртектү-мөөң мурнундаазындан улуг эвес, харын-даа ийи-үш чыл бурунгаар өртектен чавыс.

Оттулар чүүлдүң өртээн индексациялаар деп турарының дугайында Тываның Баштыңы бир ай бурунгаар-ла республиканың чонунга дыңнаткан турган. ТР-ниң Тарифтер талазы-биле албаны Тываның даг-руда компаниязының хөмүр-дашка өртекти өстүрер дээн санал-оналын өөренип көрүп турарын ынчан ол чугаалаан. «Санаашкыннары хынаанының соонда Тарифтер талазы-биле албан ук айтырыгны Чазак хуралынга сайгарып көөрү-биле кириер. Аңаа төңчү өртектү-мөөң бадылаар. Баш бурунгаар чугаалап каарым болза, ук өртектү-мөөң эрткен чылдыындан улгатпас, чурттакчы чонга онааштыр ортумаа-биле 2608 рубль хире болур, өске арткан хереглечилерге 2023 чылда 1 тонна хөмүр-даш 3,5 муң рубль болур».

Деңнелге кылдыр алыр чүве болза 2021 чылда бөдүүн хөмүр-даштын садар өртээн 2696,40 рубльге бадылаан турган болза, 2020 чылда Тываның даг-руда компаниязының Каа-Хемниң уургайында бир тонна хөмүрнүң өртээ 2878,56 рубльге бадылаан. 2019 чылда кадыг оттулар чүүлдүң бир тоннада өртээ 2754 рубль, а 2018 чылда — 2596 рубль турган.

«Ол бүгү ниитизи-биле чуртта болуп турар экономиктиг өскерлиш-киннер-биле холбаалыг. Мында инфляцияның, а ол ышкаш бүдүрүлгеге, тывышка инвестицияларның салдары база бар» деп, ТР-ниң Тарифтер талазы-биле албанының удуртукчузу Елена Бочарова тайылбырлап турар.

Республиканың чурттакчылары оттулар чүүл шыгжамырларындан хөмүрнү чүдүрүп үндүрген өртээнден чиикке садып ап болурлар. Тарифтер талазы-биле албан-

» Кызылдың
оттулар чүүл

шыгжамырларында

бир тонна хөмүр-

даштын өртээ

күштүг болуп турар

өртектенге өзүлдө-

биле катай 3133

рубль болур, Мугур-

Аксы суурда — 5501

рубль. Каа-Хем

хөмүр-даш уургай-

ының хөмүр садар

шөлүндөн ону эң чиик

өртектен-биле садып ап

болур — бир тоннада

2 661 рубль.

ның тайылбыры-биле алырга, өртектен хөмүрнү тывыш черинден ыңай чедирер чериниң ыраандан хамааржыр болгаш бир тоннада 2 661-ден 6 376 рубль чедир ылгалдыг болур.

Чижээлээрге, Кызылдың оттулар чүүл шыгжамырларында бир тонна хөмүр-даштын өртээ күштүг болуп турар өртектенге өзүлдө-биле катай 3133 рубль болур, Мугур-Аксы суурда — 5501 рубль. Каа-Хем хөмүр-даш уургайының хөмүр садар шөлүндөн ону эң чиик өртектен-биле садып ап болур — бир тоннада 2 661 рубль.

Регионнуң Чазааның болгаш Тываның даг-руда компаниязының аразында чардыгачан дугуржулганың ачызында кадыг оттулар чүүлге өртектенни түр када доңурган турганын сагындырып каалы.

Чоокку хүннерде Тываның чазаа хөмүр-даш казып тывар компания-биле кады ажылдажылганың дугайында чаа керээни чарар деп турар. Аңаа чурттакчы чонга хөмүрнү садып-сайгарарының чурумун тодазы-биле айтып, бижиир.

/ А. ХЕРТЕК белеткээн.

Пенсионный фонд
Российской Федерации

Чаңгыс аай күрүне деткимчезинин төлевирин бээринин чуруму

Россияга 2023 чылдың январь 1-ден тура уругларга болгаш иштиг херэзжен чонга төлээр күрүне деткимчезин чаңгыс аайлаан. Шак ындыг деткимче акша төлевирлерин регионда көрдүнгөн чурттаарының кудуку хемчээлинден эвээш орулгалыг өг-бүлелерниң уруг-дарыынга төлээр. Чаңгыс аай акша төлевирин ава кижини иштиг апарганда, херэзженнер консультациязының хайгааралыгга туруп алган үеден эгелээш, уруу 17 харлыыгга чедир алыр. Ону Россияның Социал фондузу төлээр.

1. Чаңгыс аайлаан күрүне деткимчезинин төлевиринче чүү кирип турар?

- иштиг аваның учетка туруп алган соонда, ай санында алыр күрүне деткимчези;
- уруг төрүттүнгөн (азырап алган) соонда, бир дугаар уруг дээш 3 харлыыгга чедир ай санында алыр төлевири;
- үш дугаар азы ооң-даа соонда төрүттүнгөн (азырап алган) уругнуң үш харлыыгга чедир ай санында алыр төлевири;
- 3-тен 7 харлыыгга чедир уругнуң ай санында алыр төлевири;
- 8-тен 17 харлыыгга чедир уругнуң ай санында алыр төлевири.

2. Билдиришкенин кайнаар киририл?

2022 чылдың декабрь 28-ке чедир Госуслуги порталга чаңгыс аай күрүне деткимчези акша төлевиринче билдиришкенин киирениң майы тугустунар.

Баш бурунгаар киирген билдиришкенин ону көөр хуусаага кандыг-даа роль ойнавас. Декабрь 28-те болгаш ооң соонда-даа киирген билдиришкенин Социал фонду 2023 чылдың январь 1-де кирер.

2023 чылдың январь 9-тан тура МФЦ-лерге азы Социал фондунуң чон хүлээп алыр албаныгга амы-хууда четкеш, киирип болур.

3. Чаңгыс аайлаан күрүне деткимчезинин төлевирин кандыг улуска бээр, ооң хемчээли кандыг болур?

Күрүнениң бо социал деткимчезин ие кижини иштиг апарган үезинден тура (уруг азырап алган улуска, азыракчыларга, ажаап-тежээкчилерге) 17 харга чедир өг-бүлөде кижини санынга регионда көрдүнгөн чурттаарының кудуку хемчээлинден (Тывада 14519 рубль) эвээш орулгалыг болза, ындыг өг-бүлелерниң уругларыгга төлээр.

Ооң хемчээли өг-бүлениң орулгасындан дорт хамааржыр. Ынчан уруглар акшазының 50 хуузу – 7216,5 рубль, 75 хуузу – 10824,75 рубль, 100 хуузу – 14 433 рубльди төлээр оон хамааржыр.

Иштиг херэзженнерге күрүне деткимчези акша төлевирини 50, 57, 100 хуу хемчээлге төлээрде, регионда көрдүнгөн чурттаарының кудуку хемчээлинге үндэзилеп санаар. Тывага ооң хемчээли 2023 чылдың январь 1-ден тура 15826 рубль болур. Ынчалдыр иштиг иелерниң чаңгыс аай күрүне деткимчези акша төлевиринин 50 хуузу – 7913

рубль, 75 хуузу – 11, 869,5 рубль, 100 хуузу – 15826 рубль болур.

4. Чаңгыс аайлаан күрүне деткимчезинин төлевирин тургузарыгга кандыг негелделер көрдүнгени?

- өг-бүлөде кижини бүрзүнүң ортумак орулгасы регионда көрдүнгөн чурттаарының кудуку хемчээлинден (Тывада 14059 рубль) эвээш болза, орулганың үнелелин билдиришкенин киирген айның мурнуу чарыында 12 айның түңнели-биле санаар;
- өг-бүлениң шимчeves болгаш шимчээр өнчүзү тургустунган нормага дүгжүп турар болза;
- өг-бүлениң агар санында регионда көрдүнгөн чурттаарының кудуку хемчээлинден орулганың хуузу көвүдөп турар чыылда акшазы чок болза;
- өг-бүлениң ажылдап турар кежигүннери, кижини бүрзүнүң ортумак орулганын санап турган үеде ооң албан езу-биле шалыңының хемчээли азы орулга чогуунуң чөптүг чылдагааннары ("тик орулганың дүрүмү") бар болза;

5. Кымга, кайы хире хуусаада чаңгыс аайлаан күрүне деткимчезинин төлевирин доктаадыр?

- төлевирини уруг бүрзүңгө доктаадыр. Ооң хемчээли өг-бүлениң орулгасындан хамааржыр.
- төлевирини 12 айга доктаадыр. Социал казначействонуң дүрүмү езугаар электроннуг хевирге киирген билдиришкениге үндэзилээн болур.

6. Камгалалдыг норманы канчаар ажыглап болур?

Чаңгыс аай төлевирже чоорту шилчип турар үеде, өг-бүлелерниң ооң мурнунда апар турганы шак-ла ындыг күрүне деткимчезинин төлевирин болгаш 2023 чылдың январь 1-ге чедир төрүттүнгөн уругларга төлевирлерге камгалалдыг норма көрдүнгөн. Ооң-биле өг-бүлө шилчилге кылыр аргалыг: эрги хевээр төлевирлерни улаштыр алыры азы чаңгыс аай төлевирлерже шилчири.

7. Чаңгыс аай күрүне деткимчезинин төлевиринин эки талалары кандыгыл?

- чаңгыс аай төлевирини өг-бүлөде шупту уругларыгга чаңгыс билдиришкени-биле киирерге, 17 хар четкижеге чедир чаңгыс дүрүм езугаар доктаадыр;
- иштиг херэзжен эртежик-ле эмчи учедунга туруп алырга, төлевиринин хемчээли өзер;
- уругга 3 харлыыгга чедир ие капиталындан төлөп турган акшаны комплекстиг үнелел соонда, төрүттүнгениниң оочурун барымдаалавайн апар болур;
- орулга санаар хуусааны төлевир доктааткан хүнге чоокшуладып каан. Чаңгыс аай күрүне деткимчезинин төлевиринин санаашкынын билдиришкенин киирген айның мурнуу чарыында 12 айның түңнели-биле санаар;

8. "Тик орулганың дүрүмү" өскерилген бе?

Ооң мурнунда үстүнде норманы билдиришкенин киирген кижини азы өг-бүлениң бир кежигүнү үр үе дургузунда аараанда ажыглап турган болза, ам уругнуң үр үеде, 3 айдан хей хуусаада аараанының соонда чөптүг чылдагааннар-

биле ада-иениң (өг-бүлөде бир кежигүнүнүң) бирээзинин орулга чогуу хамаарыштырып болур.

9. 2022 чылда төрүттүнгөн уругга көрдүнгөн күрүне деткимчезинин төлевирин ооң мурнунда апар турганы хевээр арттырып апар болур бе?

2023 чылдың январь 1-ге чедир төрүттүнгөн уруглуг өг-бүлелер билдиришкенин езугаар эрги хевирниң төлевирин хевээр арттырып апар болур.

Чаңгыс аай күрүне деткимчезинин төлевиринче кажанда шилчип апар болур. Кажан ынаар шилчип алганда, "эрги" төлевирини чорутпайн баар.

Чугула чүүл! Кажан чаңгыс аай төлевирже шилчип алганда, дедир "эрги" төлевирже шилчири болдунмас.

Бир эвес күрүне деткимчезинин төлевиринин 100 хуузу апар турар болза, ол төлевиринин хуусаазы доосту бээрин манап алгаш, оон чаңгыс аай төлевирже шилчири билдиришкенин кииргени дээр.

10. Өг-бүлөде мобилизастаттырган кижини бар болза, канчаарыл?

Мобилизацияга киир-жип турган, киир-жип турар дугайында шын-зылганы көргүзөр. Мобилизастаттырганнарның орулгасы дузаламчы акша төлевирин доктаадырыгга кандыг-даа хамаарылга чок болур. Хоойлу-дүрүм езугаар бо айтырыгны ам-даа шиитпирлеп турар.

/ Карина МОНГУШ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

«Тыва Республиканың алдарлыг чылгычызы» хүндүлүг атты тыпсырының дугайында

Тыва Республикага чылгы мал ажылын сайзырадырыгга чугула улуг үлүг-хуузу кииргени дээш «Тыва Республиканың алдарлыг чылгычызы» хүндүлүг атты Геннадий Бак-Какович Ондарга – «Кужур-Бажы» көдээ ажил-агыйның бүдүрүлгө кооперативинин улуг чылгычызыгга тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2022 чылдың ноябрь 25
№ 384

Хүндүлүг атты тыпсырының дугайында

Карак кызыл күш-ажылы болгаш бедик профессионал уран мергежил дээш «Тыва Республиканың улустун эмчизи» хүндүлүг атты Лариса Чадамбаевна Спиридоно-

вага – «Тыва Республикада Эмчи-социал экспертизаның кол бюрозун» Россия Федерациязының Күш-ажыл болгаш социал камгалал яамызының Федералдыг казна албан черинин холушак профильдиг №5 эмчи-социал экспертизаның эмчизинге,

Культураны сайзырадырыгга амы-хууда киирген үлүг-хуузу болгаш хей чылдар иштинде ак сеткилдиг күш-ажылы дээш «Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты

Аполлон Куваевич Байкарага – «Тыва Республиканың Өвүр кожуну» муниципалдыг район чагыргазының культура эргелелиниң даргазыгга тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2022 чылдың декабрь 2
№ 391

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел

бижии-биле шаңнаарының дугайында

Хей чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылы болгаш өзүп олурар салгалды кижизидер, күш-дамырын дадыктырар херекке чедип алган чедишкенин дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

Аян Донгур-оолович Ховалыгны – «Олимп» олимпийжи курлавырның спорт школазы» Тыва Республиканың күрүне бюджеттиг албан черинин «Кикбоксинг» салбырының улуг тренерин шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2022 чылдың декабрь 16
№ 406

Күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Хей чылдар иштинде ак сеткилдиг ажылы болгаш өзүп олурар салгалды кижизидер, күш-дамырын дадыктырар херекке чедип алган чедишкенин

дээш Тыва Республиканың «Тыва Республиканың алдарлыг тренери» хүндүлүг атты

Владимир Семис-оолович Монгушка – күш-ажылдың хоочунунга,

Геннадий Кара-оолович Наксылга – «Тыва Республиканың Каа-Хем кожунунуң Суг-Бажы суурунун ниити өөредилгелиг ортумак школазы» муниципал бюджеттиг ниити өөредилге албан черинин тренер башкызынга,

Евгений Евгеньевич Ондарга – «ЦСКА-Тыва» (олимпийжи курлавырның) комплекстиг спорт школазы Россия Федерациязының Камгалал яамызының Шеригниң төп спортчу клубу (Самара хоорайда ЦСК ВВС) Федералдыг автономнуг албан черинин Тыва Республиканың Кызыл хоорайда салбырының ча адар талазы-биле тренеринге тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2022 чылдың декабрь 16
№ 407

**"ШЫН" СОЛУННУҢ
2022 ЧЫЛДЫҢ СӨӨЛГҮ
ҮНДҮРҮЛГЕЛЕРИ**

Кандыг-даа кижичылдың төнчүзүндө кылган ажылын шүгдүнүп, түңнелдерни кылып. Бистиң кылган ажылывысты ынак номчукчуларывыс үнелеп, түңнел көөрлер. А бис бо удаада номчукчуларывыстың кичээнге республикада ат-сураа билдингир кижилерден "Чыл кандыг эрткенил?" деп айтырыгны салып, сонуургаан бис.

**Тываның улустуң артизи
Надежда Наксыл:**

– 2022 чыл эгезинден тура меңээ эки эгелээн. Турция барып четтигиптим. Ол ышкаш улуг огулмунуң улуг уруунуң куда-доюн база эрттирген бис. Аныяктарывыстың амыдырал-чуртталгазында улуг өөрүшкүлүг, аас-кежиктиг хүнүн бодум онзагай болуушкун кылдыр хүлээп көрдүм. Оон аңгыда, бо чайын коллегаларым-биле Шивилиг аржаанынга бот-боттарывыс сагыш-сеткиливисти болгаш мага-бодувусту арыглап, эмнеп, хөөрежип, дыка эки дыштанган бис. База бир улуг хемчег – хүндүлүг Улуг режиссеруус чораан Алексей Ооржактың юбилейлиг чылын демдеглеп эрттирген бис. Ооң чырык адынга тураскааткан мөөрейге киришкеш, шаңнаткаш, Санкт-Петербург хоорайга "Балтийский дом" деп театрлар аразында фестивалга кирип, көрүп, сонуургадым. Чеди хонук дургузунда Нева, Мойка хемнерниң эринге селгүүстөп, дыштанар аргалыг болганымга өөрдүм. Бо чылын, щепкинчилерниң беш харлаан чылында база бир онзагай болуушкун – ийи кыс өпоялар база немешкен. Ачытының өг-бүлезинге, өнөр биле Сайлыктың өг-бүлезинге чаптанчыг кыстар төртүтүнген.

Дүжүттүг эки чыл болду деп бодум иштимде мынчаар түңнел, боданып олурдум.

Чыл кандыг эрткенил?

Келир чылын Кодан чылы үнөр болгай. Мен бодаарымга, кол-ла чүве – кадыкшыл. Ол ышкаш сагыш-сеткилди эки тудуп, өг-бүлениң кежигүннери аразында эп-найыралдыг, ажы-төлдү чаңгыс черге чыып, чөмөннөр өрээлге шупту олуруп алгаш, аваның хайындырган шайын аартап ора, эки сеткилдиг хөөрежип, чугаалажып турар болза, дыка-ла эки. Ава кижичезээде тайга-таңдызынга чалбарып, шайының бажын чажып, бедиктерден диленип, йөрээлдерни күзээр болгай. Чүге-ле ийик, үениң аайы-биле бо эки чаңчылывыс арай чидип бар чыдар чоор бе деп эскерер чордум. Амгы үеде шупту кады төрөөннөр чаңгыс черге чыгып, эки чүүлдерни бот-боттарынга күзеп чоруур болза артык эвес ийин.

Тываларда аас байы деп чүве бар. Кезээде шупту чүве эки деп чоруур болза, амыдырал база чайгаар эки болур. Ол ышкаш тыва чонумга дылывысты эки камнап, эки тывалажып чоруулунар деп чугаалаксаам кээр апарды.

Чаа чылда кижичүрүзүңге найыралды, ынакшылды, кадыкшылды күзээр мен. Кадык-ла чорза, чедиш-киннер чайгаар чедип кээр.

**Таңды кожуунда «Земля надежды» көдээ ажил-агый кооперативиниң даргазы
Алена Куулар:**

– Үдеп турарывыс 2022 чыл биске, чер ажил-агыйлыг улуска, кончуг берге, чаашкын чок, кааң чыл болган. Чежемейниң-даа кааңназа, Тываның арат-фермерлери янзы-бүрү аргаларны ажылга тургаш, дүжүдүн шыдаар шаа-биле камгалап, садып-саарып, чонун ногаа аймаа-биле хандырып шыдапкан. Бодувус хуувуста садып алыкчыларывысты чидирбедивис. Бараанывысты ам-даа садып-саарып, эки өртөккө чедирип ап турар бис. Декабрь, январь айларда-даа Балгазындан садар картофель эккээри болдунмас. Февральда Кызыл хоорайга садар картофельди ыяап эккээр бис.

Фермерлеп эгелээнден бээр тос чыл эртти. Ынча чылдар дургузунда мындыг кааңнаашкын көрбээн мен. Бо чыл аргажок нарын, берге чыл болду. Чүгле биске, чер ажил-агыйлыгларга эвес, а өске-даа адырда ажилдап чоруур хамаатыларга ниитизи-биле кончуг берге чыл болган дээрзи билдингир.

Бергелерни чурттап эрткеш, бир-ле чүүлге өөренип алыры – эң-не кол дуржулга ол. Дараазында шак ындыг кааң чыл келзе, канчаар ажилдаарын, сугатты канчаар органиастаарын билер апардым. Кижиниң өөрөнмес чүвези чок-тур деп база катап бодумга билип алдым. Өөредиглиг чыл болду.

Чаа үнүп келир Тоолай чылы чымчак чыл болур деп идегедим. Үнүп келир чылда 700 гектар черге ногаа тарыыры планывыста көрдүнген. Чаа чылда кижичүрүзүң аас-кежик, тайбың чорук, өөрүшкү оюп эртпес болзун!

В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрының артизи, хөйге билдингир ыраажы Чойганмаа Кара-Сал:

– Чыл кандыг-даа болурга, дириг-ле чурттап чоруур болзувусса, амыдырал уламчылаар, ынчан шупту чүве эки болур деп санаарывыс чөптүг. Ынчалза-даа берге чылдар база болгулаар. Бо эртип турар 2022 чылда берге чүүл, ТШО-да хөй аныяк, чаптанчыг, кончуг дээн экер-эрес оолдарывыс кирип турар. Олар төрөөн чуртун камгалаар дээш амы-тынын харам чокка берип, маадырлыгы-биле эр хүлээлгезин чоргаар күөс-дип турарлар. Эвээш эвес чидириглерни көрүп, дыңнап, номчуп турар бис. Бо чылдың эң-не берге, аар байдалы ол болду.

Тайбың амыдыралда адаиелер ажы-төлүнүң аас-кежи база оларның келир үеде тайбың-чаагай амыдыралы дээш бүгү-ле чүүлдерни кылып турарлар. Сөөлгү үеде улуг-даа, бичии-даа кижилер дыка угаанныг апарган деп эскерер чордум. Чүге дээрге

ооң мурнунда чылдарда кандыг-даа улус алдын-мөңгүн кедип, каас-коя, бай-шыырак чурттаксаар турган болза, бо сөөлгү чылдарда кижилерниң оозу көңгүс оожургап турары илдең. Кол-ла чүткүл – кадык болурунче уланган болуп турар.

Бодум ава кижичүрүзүңге, меңээ база эң-не кол чүве – ажы-төлүм-не кадык чорза, өскези-даа ажырбас деп бодап чоруур мен. Бо чыл чогул биске өршээлдиг, эки эрткен деп түңнээр мен.

Кыдыындан таваржып кээр хензиг-даа бергелер кижилерни бодандырып кээр. Ынчангаш кадык-берге таварышкан аваларга чонувус камныг болуп, оларга бо чылда берге кезиндек үени шыдажып чурттап эрттиптеринге болдунар шаа-биле дузалажылыңар деп чугаалаксаар-дыр мен. Дириг чурттап чоруур улуска быжыг туруштуг болуру чугула деп көөрдүр мен. Ылаңгыя чуртта болуп турар сөөлгү болуушкуннар ол дугайында бодандырыптар-дыр. Аныяктарга-даа, улуг-даа улуска оон-даа артык угаанныг, эки сеткилдиг болурун, чаа үнүп кээр чылда кижичүрүзүңге тайбың амыдыралды күзээр-дир мен!

"Сүбедей" дизайн-студия-ның удуртукчузу, ус-шевер сайгарлыкчы өг-бүлениң ээзи Сайдаш Самдан:

Бо чыл бистиң өг-бүлөвиске чедишкиннер болгаш байырлалдар-биле элбек чыл болган. Бирээде, бодумнуң мугур чартык чүс харлаан юбилейимни чоок кижилерим, дөргүл-төрелдерим аразында демдеглеп эрттирдим. Июнь 29-та өг-бүлөвистиң эң-не манааны, чараш байырлалывыс – куда-доювусту дүжүрдүвүс.

Үште, ажил-агыйывыстың чедишкиннери-дир. Чыл дургузунда эң-не улуг кылган ажилдарывысты демдегептейн.

Наадым байырпалында "Ус куш" делгелгезинге киришкеш, "Ылаш-биле кылган суй белектер" номинациязының шаңналын алдывыс.

Бо чылын бир улуг чагыгны Кызылдың президентиниң кадет училищезинден алдывыс. Ол училище-биле 4

дугаар чыл кады ажилдап тур бис. Ооң 3 дугаар объектинге каасталга ажылы кылганывыс бо. Кады ажилдажылгавыс ам-даа уламчылаар.

Тываның Чазак бажыңының бирги каадында "пресс-подход" дээр парлалга ажилдакчыларынга интервью бээр шөлдү база кылдывыс.

Чоокта чаа, декабрь 14–17 хүннеринде, Москва хоорайга чылдың эртип турар бүгү Россия чергелиг "Ладья" деп ус-шеверлерниң делгелгезинге киржир аас-кежиктиг болдувус. Бо чылын ол улуг делгелгеже бүдүн делегация Тываны төлээлеп четтивис. Аңаа эң-не шилилтинген 12 мастерниң ажилдарын делгедивис. Ол делгелгеден дыка хөй аргадуржулга алдывыс. Келир чылын аңаа киржирде, чүнү, канчаар белеткеп алырын баш удур ам билер бис.

Бо чылын республикага туризмниң хөгжүлдезин күштелдирген болгай. Ынчангаш кожууннарда биске чагыглар кээп эгелээн. Чижээлээрге, Эрзин кожуун чагыргазы биске 2 чагыгны кириген. Төре-Хөл хөлдүң эринге чаа туристчи баазаның база Туризм төвүнүн дизайн-телевилелин ажилдап кылдывыс.

Бо-ла бүгү чедишкиннери-висти чугаалап тура, бисти үргүлчү деткип турар Тываның Культура яамызынга, ТР-ниң Экономика яамызынга, ооң иштинде Сайгарлыкчы чорукту деткир фондуга, ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызынга, ооң иштинде Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төпке улуу-биле өөрүп четтирер-дир бис.

/ Бистиң корр.

2023 чылда республикага социал-экономиктиг байдал болгаш иштиги политика дугайында Тываның Дээди Хуралында Айыткалды 2022 чылдың декабрь 16-ның хүнүнде кылган. Оларның аразында республикага туризмни хөгжүдериниң дугайында чаартылгаларны база кириген.

Тываның кайгамчыктыг бойдус чурумалы, өгбелерден дамчып келген өнчү-салгалы, улусчу ужу-чаңылдарының онзагайы Россияның аңгы-аңгы булуңнарындан туристерниң сонургалын оттуруп турар. Кышкы үеде республиканың каас-чаражын көрүп, каяа дыштанып болуру аалчыларны-даа, республиканың чурттакчы чонун-даа сонургатпайн канчаар. Ол дугайында Тыва Республикада туризм талазы-биле информастыг төптүң директорунуң оралакчысы Надежда Кызылдаа-биле чугаалаштывыс.

Каа-Хем кожуунуң девискээринде "Эржей", "Сизим", Таңды кожуунуң Баай-Хаак суурнуң чоогунда "Аргоник" турбаазалар кышкы үеде аалчыларны хүлээп ап турар. Ында балыктаашкын, аът болгаш харга маңнаар чычаанга агаарлаашкын дээш чүпү чок дээр. Кышкы үеде барып дыштанырынга эптиг байдалдарны тургускан.

Ол ышкаш туристичи операторлар янзы-бүрү турларны чорудуп турар. Чоокку 2 чыл дургузунда Бай-Тайга кожуунда Кара-Хөл

Кышкы бойдуска дыштанылга

хөйге билдингир апарган. Тектониктиг тургузуу-биле Кара-Хөл Байкалга дөмейле-жип турар. Хемчээл талазы-биле Кара-Хөл Байкалдың хензиг кезээ хире. Кышкы үеде Кара-Хөлдүң кыры дески кара кылдыр доңа бээр. 2022 чылдың эгезинде бүрүткедип алган "Чиңзе" туристичи оператор дыка хөй туристерни ынаар чедирип турар. Ол ышкаш Убса-Нур ыйгылаажы база Кара-Хөлче бодунуң турларын доктаамал организаастап турар. Эң-не онзагай чүүл – Кара-Хөлге кышкы үеде туристер келгеш,

дош кырынга майгыннарын тиккеш, хөлдүң дааш-шимээнин дыңнаары-биле аңаа удуп чыдыптарлар. Дош адаанда хөлдүң иштиги

агымының, аай-дедир шимчээн доштуң даажы-даа болуп чадавас, аажок улуг шимээн-дааш үнүп каап турар. Чоокку үеде "Кара-Хөл-

биле чыттажыры" база онзагай чүүлдерниң бирээзи апарган. "Байкал-биле чыттажышыкындан" ону үлегерлеп алган чадавас. Доштуң кырынга аяк ышкаш хензиг үттү ойгаш, аңаа кандыг-бир суксунну куткаш, ону бичии хоорзажыгаш-биле ижерин ынчаар адаар дээрзин Надежда Кызылдаа тайылбырлады. Кышкы үеде дошталы берген шуралгак көөрү дээш оон-даа өске хөглээшкinnerни туроператорлар чогаадып ап турарлар.

Кышкы үеде туризмниң эң-не нептереңгей хевири альпинизм болуп турар. Ол талазы-биле "Ирбис тур" болгаш "Чиңзе" туристичи операторлар ажилдап турар.

"Чиңзе" КХН Мөңгүн-Тайгаже, Буура даанче база өске-даа бедиктерже туристерни эдертип турарлар. "Чиңзе" КХН бо чылдың эгезинде бүрүткекеш, Тывада чаңгыс аай федералдыг туристичи операторлар курлавырынче кирген чаңгыс оператор болуп турар. Олар ынаар кирер дугайында чагыгны чорудуптарга, дораан хүлээп алган. Ында арга-дуржулгалыг 3 гид ажилдап турар. Ооң удуртукчузу Тывада дээди категорияны чедип алган орук башкарыкчыларының баштайгыларының бирээзи Артцалам Хертек. Үдээр, организаастаар, айыыл чок байдалды тургузар-даа талазы-биле демниг болгаш күштүг команда деп санадып турар.

"Ирбис тур" альпинизмден эгелээн-даа болза, колдуунда этниктиг турлар-биле ажилдап, Тываның төөгүзү, чаңылчаан амыдыралы-биле келген аалчыларны таныштырып ажилдап турарлар. Олар кышкы үеде Дөгээ даанче болгаш Ергакиже келген аалчыларны үдеп чедирип турар.

Кышкы балыктаашкынны Чагытай хөлдүң кыдыында туристичи баазаларда чөпшээрелдиг үелерде, ол ышкаш Тожу кожуунда чайын-даа, кыжын-даа балыктаашкынны чорудуп турар.

Ниитизи-биле кышкы үеде даглар үнер, Кара-Хөл, Ергаки, туристичи баазалар, кышкы балыктаашкын дээн хевирлиг туризмниң адырлары ажилдап турар.

/ Чыжыргана СААЯ.

I УРУГЛАРНЫҢ АЙЫЛ ЧОК ЧОРУУ I

Дыштанылга үезинде тамчыктанган херээ чок

Соок үелер дүжүп, одалга сезону эгелээрге-ле, ол-бо черлерге өрттер болганының, аңаа ынча-мынча кижиниң когараанының дугайында медээлерни Онза байдалдар яамызының өртке удур албанының дыңнадыгларындан билип ап турар бис. Нургулайында өрт хайхалавынга буруулуг кижилер – бичии уруглар болуп кээр.

Школачыларның кышкы улдуну адакталган, чаа чылдың дыштанылгасы чоокшулап олурар. Дараазында чүгле сөөлгү дап бээри – дерткү улдуң артып калыр. Сула салдынып, тамчыктаныр үелер келир. Ынчалзажок чогу-на бо үелерде уругларга база катап өртке удур дүрүмнерни сагындырары чугула. Кышкы үеде бичии-даа сула салдынган ажыы чок. Чүге дизе ада-иези ажилдап чоруй барганда, школа амыдыралындан хостуг дыштанылга үезинде олар кол нуруузунда бажың-балгатты

ээлеп артып каарлар. Ынчангаш оларның мурнунда харысалга улгадыр – амы-тынның, кадыкшылдың, өнчүнүң кадагалалы дээш.

Өрт дээрже кончуг улуг айыыл-халап-тыр. Ооң уржуктарын акша-төгери-биле үнелеп болур болбайн канчаар, ынчалза-даа өртке барган чаш амы-тынны акша-биле үнелээри болдунмас. Чүгле өртке удур дүрүмнерниң чайгылыш чок сагылгасы айыыл-халапты болдурбайн барып болур. Уруглар узун, угаадыглыг чүүлдер номчурунга тура чок, ынчалзажок оларның айыыл чок чоруунуң дүрүмнери "артап болбас алдын өргөн" дег болур ужурулуг. Ындыг дүрүмнерге өөредир – улуг кижилерниң хүлээлгези.

Кижиниң амыдыралын электри-биле ажилдаар дериг-херекселдер чокка сагыштаары берге, ындыг болганда ындыг херекселдерниң айыыл чок ажилгалы-биле холбашкан чугааны, тайылбырны колда-

дыры чугула. Электри четкизинче коштунган үрелик херекселдерниң амы-тынга айыылдыының дугайында чугааны уруглар-биле үргүлчү чорудар ужурулуг бис. Чогу-на үрелик дериг-херекселдер өрт айыылын болдуруп, амы-тынга чедирип болур. Өрттерниң 10 хуудан 15 хуу чедир таварылгалары уругларның от-биле опчоктаныындан, а ол ышкаш улуг кижилерниң тенектенген уругларны хай дивейн, кыдыындан тоомча чок эртип турарындан болуп турарын статистика бадыткап турар.

Өртке удур дүрүмнерни сагыры, оларны айыыл-халап үезинде ажыглап билири боттуң болгаш чоок кижилериниң амы-тынн ап болур. Кадат-таңныыл чок тудуг-суурларга, арга-арыгга, подвалдарга, дээвиер адаанга кывыскан одаглар өрттү болдуруп турар. Чамдыкта ол бүгүнү көрүвүссө-даа, тоомча чок эрте бээр болгай бис.

Кижилерниң өлүмү-биле доозулган өрт хайхалавының

чылдагааннарының дөзүнде уругларның от-биле опчоктаныы, оларны чааскаан-зыдыр, хайгаарал чок арттырып каапканы чыдып турар. Уйгу-дүш үезинде, эзирик улуг улустуң чанынга хөй уруглар өрттенип өлүп турар.

Озал-ондак эжик соктап келбесин деп бодаар болза, ол бүгүге хөй-даа чүве хереглеттинмес: от-биле оваарымча чок опчоктаныг чүү чүвеге чедирип болурунун дугайында уруглар-биле баш бурунгаар чугааны чорудары чугула.

ДЫШТАНЫЛГА ҮЕЗИНДЕ ТОҢ САГЫР ЭҢ БӨДҮҮН НИИТИ ДҮРҮМНЕР:

- Серенгини уруглар чедип шыдавас черге шыгжаар;
- Садыг четкизиниң ажилдакчылары уругларга от-серенги, зажигалка, таакпы, пиротехника садып болбас;
- Уругларны чааскаандырын бажың-балгатка шоочалап болбас (ооң ужуң чеже хайхалап болбады дээр);
- Одап каан суугуну азы чылдыр херекселдерни уругларга хайгаарадып болбас;
- Назы четпээн уруглар электри-биле ажилдаар чылыдылга херекселдерин, газ-биле ажилдаар суугуларны кыпсып болбас.

/ А. ХЕРТЕК белеткээн.

| ЭРГЕ-ХООЙЛУ |

Торгаалдың түнү улгаткан...

Орук озал-ондаа хүн бүрүде янзы-бүрү чылдагааннарның уржуундан болуп турары чажыт эвес. Ол дугайында сан-чурагайларны-даа ооң мурнунда үндүрүлгелерде чаңгыс эвес удаа бижип турдувус. Бо удаада Тыва Республика талазы-биле ИХЯ-ның төлээзи – полиция подполковниги Екатерина Валева «Шын» солунга аалдап келгеш, ук адырның ажил-агыйының дугайында чугаалап берди.

Эрткен 11 айның дургузунда 2022 чылда ОШАЧКИ-ниң демдеглээни-биле алырга, 160 муң ажыг административтиг хоойлу хажыдышкыннары болган. Оларның 67 хуузу азы чартындан хөйүн кудумчуларда быжыглап каан видеохайгаарал таварыштыр тодараткан. Эң-не нептереңгей чаңчыл апарган кеземче — административтиг торгоал болуп турар. Бүгү республика девискээринге 11 айның дургузунда болган хажыдышкыннарның түңнелинде, торгоалдардан 172 миллион ажыг рубль тус черниң бюджетинче кирген. Чаа чылды кижиле бүрүзү өрө-шире чок уткусаар болгаш, декабрь айда торгоалдан кирген акшаның түнү улгады бээр дээрзин ол чугаалады.

— **Торгоалды чогуур үе-шаанда төлезин дээш кандыг хемчеглер чоруттунуп турар ирги, Екатерина Сергеевна?**

— Торгоалын чогуур үе-шаанда төлевейн турар хамаатылар административтиг херекке онаажыр апаар. 1200 ажыг херекти бо чылын оттурган бис. Херек оттуртуп алган хамаатылар төлээр ужурулуг торгоалын ийи катап көвүдөдир төлээр апаар. 15 хонук дургузунда хоругдалга олуртуп болур. Чок болза, бир-ле черге ажилдадыр апаар. Хөй кезинде торгоал онаар азы он беш хонук иштинде хоругдалга олуртуп. Төлеттинмээн торгоалдарны суд приставтарынче чорудуптар. 2022 чылда 55 муң хире доктаалдарны суд приставтарынче чоруткан-дыр бис.

— **Торгоалга чиигелделер дугайында чугаалап бээр силер бе?**

— Торгоал онаашкан хамаатыларның барык чеден хуузу чиигелдени ажыглап тургаш торгоалын төлээн. Эзирик машина башкарып чорааш, туттурган хамаатылар чартын төлээр чиигелдени ажыглап шыдава. Эмчиниң шинчилгезин эртеринден ойталааннар, озал-ондак болган түңнелинде,

/ Тыва Республика талазы-биле ИХЯ-ның подполковниги Екатерина Валева.

пассажири кемдээштин алган чолаачы, орук озал-ондаанга чаңгыс эвес удаа онаашкан, автомашина мунар эргезин казыткан дээн ышкаш хамаатылар торгоалга чиигелде алыр эргези чок. Катап-катап ол-ла орук шимчээшкенинге частырыг кылган чолаачылар база чиигелде албас. Олар торгоалды, ыяп-ла, бүдүнү-биле төлээр ужурулуг. Тускай айыткан хуусааны эрттир тудуп, торгоалын төлевейн, туруп бээр болза, төлээр ужурулуг турган өрезиниң түнү ийи катап көвүдөй бээр.

— **Кандыг хажыдышкыннар эң-не көвей болуп турар ирги?**

— Кудумчуларда аскан видеохайгаарал херекселдериниң тодаратканы янзы-бүрү хажыдышкыннар-дыр ийин. Эң-не нептереңгей хажыдышкын — өй-хемчээл чокка шавары-дыр. Чамдык чолаачылар руль артынга олурупкаш, кара-кулак чокка шавар боор-дур.

Бо чылын ниитизи-биле Россия Федерациязының девискээринге дыка хөй видеохайгаарал херекселдерин быжыглап кылган. Ол ажылды дыка дүрген сайзырап турар деп болур. Ам-даа немей шак ыңдыг видеохайгаарал херекселдерин салыры планда көрдүнген. Бо хүннерде республикада 62 комплекс ажылдап ту-

рар. Чижээлээрге, Кызыл хоорайны алыр болза, чүгле ноябрь айда 7 муң хире административтиг хажыдышкыннарны кудумчуларда быжыглаан видеохайгаарал херекселдери илереткен.

Эрткен чылын турган эрги видеохайгаарал херекселдери чүгле машинаның чоруунун дүргенин тодарадып турган болза, бо чылгы херекселдер оруктуң ортузунда шыйындан эрттир халды бергени, светофор сарыг турда-ла, халды бергени, чолаачы биле пассажирниң куржанмааны, бичии уругларны автокресло чокка олуртуп алганы дээн ышкаш хажыдышкыннарны безин тодарадыптар. Ук камераларны хөй орук озал-ондаа болуп турар, белдир черлерде салган. Чон ол чүүлдерге ам-даа өөрөнмээн. Ынчангаш бо шимчээшкыннерге хамаарыштыр хажыдышкыннарның саны хөй.

Эң-не берге байдалды чедир өөренип албаан азы машина мунар эргезин хавырткан хамаатылар тургузуп турар. Чыл дургузунда беш муң хире торгоалга хамаарышкан доктаалдарны бижээн бис. Кызыл хоорайда эң-не хөй аргыжылгалыг сес орук белдиринде видеокамераларны быжыглаан.

— **Бир эвес эрткен 2021 чыл биле 2022 чылды деңнээр болза, кайы чылда**

торгоалдың түнү хөй болган ирги?

— Торгоалдар-даа, хавырган акшалар-даа эрткен чылга бодаарга, бо чылын хөй болган. Эрткен чылын 147 миллион болган болза, үдеп турар чылывыста 172 миллион болган-дыр. Торгоалдың түнү видеохайгаарал херекселдериниң ачызында улгаткан деп болур.

— **Чамдык хамаатылар күрүне ачы-дузазы капсырылгага хамаарыштыр хомудал кирип турар. Аңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер, Екатерина Сергеевна?**

— Хөй кезинде видеохайгааралдар-биле тырттырган хажыдышкыннар дугайында чон билип алыксап турар деп билдим. ОШАЧКИ ажылдакчыларның демдеглээни хажыдышкыннар дугайында доктаалдар, хөй-ле дизе, 3 хонуктуң дургузунда порталдың баазыныче кире бергеш, күрүне ачы-дузазы дээн ышкаш ажил-агыйжы сайтыларга көстүп келир. Чүге чамдык таварылгаларда хамаатыларның торгоалы күрүне ачы-дузазынга көзүлбейн баарыл, чогуур үе-шаанда көрүп каан болза, чиигелдени ажыглай-ла бис дээрлер.

Күрүне ачы-дузазынга дыңнадышкынның чагаажыгаштар келзин деп бодаар болза, бирээде, капсырылганың бодунга чогуур эдилгени кылып алыр. Капсырылганы смартфонче кирип алгаш, дыңнадыглар дугайында кезекке чогуур эдилгеде торгоалдар деп хүлээлгени ажылдадып алыр. Бодунарның хууда кабинеттерге автомашиналарны бүрүткедип алыр силер. Ооң соонда автомашина башкарып болур дугайында документиңерни база күрүне ачы-дузазынче кирип алыңар. Ынчан силерниң телефонуңарга күрүне ачы-дузазы капсырылгандарда чагаа келген деп дыңнадыг чедип келир. Кажан, каяа хажыдышкын кылганыңардан эгелээш, доозазы аңаа көстүп турар боор. Бир эвес ук торгоалга чөпшээрешпес болзуңарза, он хонуктуң дургузунда хомудалды ол-ла капсырылгага-даа кирип болур силер.

— **Кандыг таварылгаларда хомудал кирип болурул?**

— Хөй кезинде ук доктаал шын болур. Ынчалза-даа ийи таварылгада хомудал кирип болур арга бар. Бирээде, хамааты автомашиназын садыптарга, өңүнүн чаа ээзи бодунуң адынче эдин бүрүткедип четтикпээнде,

Хомудал кирип тургаш, садыглашкан дугайында керээниң хоолгазын болгаш өске-даа бадыткап болур документиңерни кожар. Ынчан ук доктаалды өскертпекеш, автомашинаның чаа ээзиниң адынга торгоал салган доктаалды үндүрер. Ийи-де, шынап-ла, частырыглар тургулаар, ынчалза-даа ол кончуг ховар таварылгалар-дыр ийин. Видеохайгаарал бир үжүктү азы санны шын эвес номчупкан дээн ышкаш частырыглар-дыр. Чүгле кижилер эвес, а камералар база чазытып болур.

— **Бо чылын каш катап шак-ла ыңдыг чазыг болган ирги?**

— Он бир айның ажылын шинчилеп доозуп тур бис. Төнчүзүңге чедир санава-дывыс. Айда бир-ийи катап болгулаар частырыглар-дыр. Оон черле көвүдөс.

— **Хомудал бижирде, каяа чеде бээрл?**

— Бир болза, күрүнениң автоинспекциязынче баар, бир болза интернет таварыштыр онлайн чорудуп болур. Ынчаар чорударда, смартфонга чурукка тырттырган документиңер чорутпас. Хомудал кирип турар кижиле боду документиңе ат салган турар ужурулуг. Ынчангаш күрүне ачы-дузазын таварыштыр чорудар арга бар. Электроннуг почта таварыштыр хомудалдар хүлээп албайн турар бис. Эң-не сөөлгү бир арга — суд таварыштыр сайгаржыры. Ол чаңгыс хүн дургузунда азы каш хонукта шийтпирлеттинмес айтырыг деп билир бис.

— **Келир чылын видеохайгаарал херекселдерин немээри планда көрдүнген ирги бе?**

— Ол дугайында план бар. Кожавыста Хакас Республикага көөрдө, бистиңде дыка хөй камералар салдынгандыр ийин. Кайы регионга хөйүнү, кайызынга эвээшти салыры регионда болуп турар озал-ондактарның санындан хамааржыр. Регион бүрүзүңге орук озал-ондаа дээш кирген торгоал акшазының түңүндөн каш камера салыры хамаарылгалыг.

/ Айдың ОНДАР чугаалашкан.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Чер өнчүзүн шын эдилээри деп чүл ол?

Тывада Росреестр эргелели «Шын» солуннун номчукчуларының айтырыына харыылап, делгеренгей тайылбыр ажылын бо чылдың дургузунда чорудуп келген.

«Чер участогу дилеп, билдиришкин бижиirimге, харыызы сураг. Улаштыр кандыг албан черинге барып болур мен?» деп номчукчу Олча Сааяның айтырыына бо удаада Тывада Росреестр эргелелинун удуртукчузу Светлана ТҮЛҮШ харыылаан:

— Участок бээринин дугайында хуу кижинин азы юридиктиг төлээ билдиришкенин хооллуда көрдүнгөн хуусааларда сайгарып бербээн болза, Росреестр эргелелинге дыңнадып болур. Чүге дизе күрүнениң чер айтырыларының талазы-биле хайгааралды Росреестр чорудар. Ол дугайында РФ-тиң Чазааның 2021 чылда №1081 доктаалы үнгөн.

Хоойлу ёзугаар чер участогу алыр эргелиг кижиге чер бербес деп шиитпир үндүргөн болза, тус чернин бот-башкарылга органыга хамаарыштыр

хомудалды кирип болур.

Росреестр эргелели шак ыңдыг дыңнадышкынны алыс ужуру-биле сайгарып көргөш, хоойлу хажыткан таварылганы илереткен болза, хыналданың материалдарын прокуратураже чорудар. Прокуратура Административтиг эрге-хоойлу дүрүмнерин хажытканының дугайында херек оттурар.

Кожуун, суму чагыргаларының болгаш эрге-дужаалдыг кижилеринин чер хуваар ажыл-чорудулгазын план ёзугаар хынап турар бис. Чыл бүрүзүнүн хыналда планын республиканың прокуратуразы бадылаар.

2023 чылдың планы ёзугаар чер хуваалдазынга хамаарыштыр республиканың тус чер органнарын болгаш албан-дужаалдыг кижилеринин ажыл-чорудулгазынга 17 хыналданы чорудар. Тодаргай медээни Росреестринин порталындан көрүп ап болур.

Хоойлунун негелделерин хажыдар чоруктарны баш бурунгаар болдурбазы-биле ажылдап турар.

Чер участогунун ээлеринин ыяк сагыр хүлээлгелерин улус эки билбейн турар боор. Ынчангаш чамдык хоойлу хажыдышкыннарын олар өжөгөргөн эвес, а кадастр инженерлеринин частыры-биле эрттирипкен боор. Ындыг чүүлдерни дораан чайладыр апар.

Чон аразында эң-не нептереңгей хажыдышкыннар бар. Чижээ, кандыг-бир чер участогун болур-чогуур чөпшээрел чок эжелеп алыры азы өске кижинин черин ажылгаары.

Оон аңгыда, чер участогун сорулгазынга дүүштүр ажылгавазы дээрге хажыдышкын дээрзин билбээни-биле, бодунун дузалал ажыл-агыйынага ажылгаар дээш чөпшээреди алган черинге садыг кылып алган болгулаар.

Бажың тудуп, огород, сад тарып өстүреринге чер участогун хуусаалыг үеде бээр. Ол үениң иштинде бажың тутпааны, тарылга ажылы кылбааны база хажыдышкын болур. Чүге

2022 чылда ко-жуун-сумулар-да эрге-чагырга органнары-биле дем-ниг ажылдаанының түңнелинде, чер бол-гаш бажың докумен-тилерин бүрүткээр ажыл шуудай берген.

дизе ээн чер участоктарын улус бок төгөр, бок чыыр чер кылдыр ажылгай бээр. Аңаа чашпаннар, бок үнүштер өзүп үнүп туруп бээр. Өрт хып, чанында участоктарны айыыл-халапка таварыштырып болур.

Күрүнениң чер хайгааралының хыналдазы шак ыңдыг чер участоктарының ээлеринге торгаал онаап болур. Ынчангаш боттарының хуу черинин участогун эки эдилеп, дүрүмнерни ыяк сагыр дээрзин Тывада Росреестр эргелелинун удуртукчузу сүмелеп турар.

— Чер участогунун документи-лерин кайыын алырыл?

— Чер участогунун девискээрин шыйдырган, картанын көргүскен документи-лерин күрүнө фондунда (ГФЗД) шыгжап турар. Ол дээрге шим-чевес өнчү документи-леринин архиви болур.

Тывада Росреестр эргелели 2022 чылдың ноябрь 14-тен эгелээш, күрүнө фондунун медээлерин чыыр болгаш документ материалдарын бээр бүрүн эргелерин Росреестринин Федералдыг кадастр палатазының Тыва Республи-када салбырынга дамчыдып берген.

Оон адреси: 667000, Кызыл хоорай, Горная кудумчузу, бажың, 104 «а». Электроннуг почтазы: filial@17.kadastr.ru, харылзажыр телефону: (839422) 5-64-62.

Ук албан чери чер документи-лерин хүлээп алыр болгаш бээр талазы-биле күрүнениң ачы-дузазын чедирер.

Р. ДЕМЧИК белеткээн.

Чаа чыл белээ — «Матпаадыр»

«Демография» национал төлевилелдин кызыгаары-биле бо чылын тудуп кылган үш уруг-лар садын «Күртудуг-Чагыг» Тыва Республиканың казна албан чери тудуп кылгаш, ТР-ниң күрүнө өнчүзү кылдыр дамчыдып берген.

Ак-Довурак хоорайда чаа уруглар садын «Матпаадыр» деп адаан. Тудуг ажылдары доозулган, чылыг болгаш суг ханды-рылгазы белен, эт-септи садып каан. Өөрөдиге албан черинин болгаш эмчи кабинетинин чөпшээрелин де-кабрь 31-ге чедир кылдырар.

2023 чылдың эгезинде 60 уругну хүлээп алгаш, ажылдап эгелээри Чаа чыл белээ болур дээрзин Тудуг яамы-зы дыңнадып турар.

Кызыл кожуунун Каа-Хем суурда 120 олуттук, Каа-Хемнин Эржей суурда болгаш Ак-Довурак хоорайда 60 олуттук уруглар садтарын кадастр уче-дунга кыска хуусаада бүрүткээн дээрзин Тыва Респуб-ликада Росреестр эргелелинун удуртукчузунун оралакчызы Елена Белявская дыңнадып турар.

| ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ АЙЫТКАЛЫ |

Шелерге-ле, балык

Төрээн Тывамның чараш агаар-бой-дузун магадаар, чуртумнун онза-гай булуңнарын барып көрүксээр, оларның чогуу черле аразында чүнүң-биле ылгалдыын сайгара бодап чоруур кижиге мен. Тывавыстың кожуун бүрүзүнүн агаар-бойдузу бир янзы боор. Кызыл хоорайга өскөн болгаш, оларның онзагай талала-рын, тус чернин чурттакчыларынга көөрдө, элээн эскерип каар чордум. Шааладыр, шииледир оккур агып ба-дып чыдар Хемчик, алгыг-делгем хо-вуларлыг Эрзин-Тес, дагыг-даштыг, кезек-кезек хадыгылай, казыргылай каап турар Мөңгүн-Тайга дээш черим-чуртум булуңнарының чаражын чүү дээр!

Тожунун агаар-бойдузун база дыка чарашынар, онзазынар мен. Чайгы үеде Тожуга барып дыштанырга, магалыг-ла. Бо чараш оранга каш-даа катап барып, Азас хөлге, Доора-Хем хемге балыктадым ийин. Алыс черле балыктаарына хан-дыкшылдыг болгаш, Тожуга балыктаары

Кызыл хоорай чоогунда Би-Хем, Каа-Хемден балыктаарындан ылгалдыг деп билдим. Тожу дээрге, ылап-ла, балык ораны, шелерге-ле, балык.

Тожунун балык-байлаан шингээдип алыр дээш Тываның эрге-чагыргазының элээн шиитпирлиг хемчеглерни ап эгелээнинге дыка-ла чүүлдүгүннер-дир мен. Совет үеде Кызылдан Доора-Хем-че самолёттарга ужуп турганыыста, Тожуну кырындан көөрге, улуг болгаш бичии хөлчүгөштер, бир звес чүс-чүс дивес болза, он-он хөлдер хүнге чайынналып чыдар чүве болгай. "Та чеже балык ында бар!" деп, бо кижиге бодаар чүве болгай. Ынчаар бодаза-даа, Тожуда улуг хемчээлдиг балык ажыл-агыйының байдалының дуга-йында хандыр сайгарар звес. Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг ол ажыл-ды шынчыгым шимчеди бээрге, бодум шаам-биле "Канчаар кылза эки чоор?" деп бодангылаар-дыр мен.

Тываның балык курлавырының 60 хуузу Тожуда деп бижип каанын "Шын" солундан номчудум. Ол та чеже-чеже тонна балык-байлаң чүве!

Тожунун хөлдеринде улуг звес балыкчы кооперативтер балык ажылын чорудуп турар, балык тудар болгаш ону болбаазырадырының хемчээлин көвүдөдиринге Тожуда электри энергиязы-биле хандырылганың чедиш-пези шаптыктап турар чүве. Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның Айыткалын номчуп көөрүмге, Кызыл-дан Тожуге электри энергиязының шугумунун төлевилелин ажылдап кылып эгелээн деп айтып каан. Иркутск талазындан кээр электри шугуму база бар болгай. Бергедээшкinnen бар-даа болза, Тожуге электри шугумун чоокку 5 – 6 чылда тудуптар чыгы-ла боор.

Электри энергиязы-биле ханды-рылга багай чүве болганда, балыкты доңулар, Кызылче сөөртүп ажыар,

өске-даа черлерге сайгарып чорудар ажыл-херекке Тожунун хөлдеринде балыкчы кооперативтер демин кадып ажылдаар болза эки-дир деп бодаар-дыр мен. Чижээлээрге, балыкты доңуларына болгаш дүрген сайгара-рынга. Кайы-даа кооператив туткан балыын дүрген чедиреринге эптиг черлерге күштүг дизель-генераторлар-ны демнешип тургузуп, ишкир соодукчу-ларны ажылдадыр. Ол соодукчуларга мөөңнеп чыгган балыкты, соодукчу-ларлыг рефрижераторларга хеме-биле чедирер, оон улаштыр хереглекчилер-же чорудар ажылга балыкчыларның деми черле херек. Тожунун бодунга балыкты садып-саарары берге херек дээрзи билдингир-ле болгай. Кыш-чай чок балык кырында олурар тожулар садыгдан чоп балык садар деп! Ын-чангаш балыкты Тожудан дүрген үндүр сөөртүрүнге кооперативтер демин кадары черле чугула. Чүге дээрге балык дүрген болбаазырадыр, дүрген сайгарар ужурлуг продукция ышкажыл. Кооператив бүрүзү дужунда-ла думчуун боралап ажылдаар болза, оон улуг-ла үре-түңнел, ажык-кончаа үнмес.

/ Орлан-оол КАРЫМЗАА.
Кызыл хоорай.

Кара-Тоннуг — баштайгыларның бирээзи

Маады Кара-Тоннуг — байлак, онзагай төөгүлүг, «Шын» солуннун баштайгы ажилдакчыларындан дуржулгасын шиңгээдип алган журналист. Солун-сеткүүлдү үзүк чокка номчуп, сайгарып база билип чоруур номчукчуларыбыс «Шынның» баштайгыларын адап чоруурлар болгай. Оларның аттары чонга билдингир: чогаалчылар Степан Сарыг-оол, Олег Сагаан-оол, Байкара Хөвөңмей...

Баштайгы ажилдакчылары дээним болза, «Шын» солуннун чырыкче үнүп эгелээни, 1925 чылда Тывага профессионал журналист мергежилдиг кижилер чок турган болгай. 1930 чылда тыва бижик үндезилетинип тургустунганын соонда, тыва национал бижикти база литературлуг дылды сайзырадыр талазы-биле, солун кончук улуг ажилды чорудуп, уран сөскө талантылыг аныяк улусту ажилдадып эгелээ. Баштайгыларның ачызында база оларның деткимчези-биле ийги салгал: чогаалчылар Салим Сүрүң-оол, Юрий Кюнзегеш, Кызыл-Эник Кудажы база Олег Сувакпит... дээш-ле олар тыва журналистиканың «таваан салып», «Шын» солунну улам сайзырадып ажилдааннар.

100 хар харлап турар Маады Допчулович Кара-Тоннуг дугайында бичии-даа болза, сактышкыннарым чугаалап, журналист кижиниң адын утпазы-биле бодунуң сеткилимни үлежи олур мен. Чүл дээрге хүндүлээрим улуг журналист даргалар Тыва радио черинге корреспондент, редактор болуп ажилдап турганнар: Салчак Авыр-оолович Чигжит, Сандро Даваевич Маады, Алексей Хунаевич Аир, Ким-оол Одучевич Хертек, Седен Кудурукпаевич Хертек, Дартан-оол Эрикеевич Ендан, Маады Допчулович Кара-Тоннуг. Оларны каттыштырып турар чүве чүл дээрге шуптузу шылгараңгай «Шын» солунууска аңгы-аңгы чылдарда ажилдап чорааннар. Школа соонда, 1975 чылдың күзүнүнде, Кызылдың телестудиязынга ажилдап эгелээним-де: «Улаштыр өөренир херек, эртем чедип ал, дипломнуг режиссер болур сен!» — деп чагыыр улус болгай. Бир-ле хун ачам мени ажилымдан бо уткуп келди. Ол үеде Радио бажыңындан ийи журналист акыйларым үнүп келдилер. Ачамны көрүп кааш, Маады Допчулович: «Эки чоруп тур силер бе, катым?» — деп, звилен мендилешти. Журналист Кара-Тоннуг дарга ачамның

/ Татьяна Дамдаковна.

күдээзи болган, а Сандро биле Аир даргалар ачамның, Тес-Хемге чурттап чораанывыста-ла, эки өңүктери болган. Ынчан ачам, авам меңээ мындыг чүве чугаалааннар, ол чагыны ажы-төлге-даа чагып чор мен: «Ажыл-агыга «төрелим», «угбай», «честей», «куда» деп чүве турбас, уруум — кижиги бүрүзү бодунуң даанганын бузурелдиг, шынчы, ак сеткилдиг күүседир ужурлуг!» Ол хун билип алганым болза, журналист Сандро Маады Тыва телестудияның бир дугаар директору база аңаа ажилдаар тускай мергежилдиг кижилерни чыып, тыпкан кижиги бооп турар.

Маады Кара-Тоннуг Хүтке (ол чылдарда Тожу кожуунга хамааржып турган) бөдүүн арат өг-бүлөгө төрүттүнген. Чажындан тура-ла сонуургаачал, ажилгыр, чаа чүвени дораан-на шиңгээдип аптар, эртем-билиглиг, эрес-кежээ оол Кашпал чурттуг кыс-биле таныжып, бот-боттарын сонуургаашканы ооң чуртталгасының аас-кежиги болган: ийи кыс, бир оолдун адазы болбушаан, иелээ «Шынга» алдарлыг, дуржулгалыг эгелекчилер-биле хөй чылдарда эгин кожа ажилдааннар.

Кашпал чурттуг кыс — ачамның чоок төрөл дунмазы Быдылай, ажилында ол угбамны Татьяна Дамдаковна деп адаарлар. Өг-бүлө Кара-Тоннуларның кайызы-даа эш-өөр, өңүктөр аразында алдынары чик улус: омак-хөглүг, каттыраңнаан чаңыг, өңүктөринге өмөк-дузалыг, үнген-кирген чонунга звилен-ээлдек. Ындыг болгаш-ла ирги

/ Маады Допчулович.

бе, бот-тывынгыры аажок: кайызы-даа ырлаар, эш-өөрүн хөглөдиптер болгаш, коллективиниң каяа-даа сургакчылап азы шеф талазы-биле чораан черинге боттарының уран талантызын харам чокка сөңнээр чорааннар. «Кара-Тоннугнун каткызы» деп чоок эш-өөрү чугаалаар чораан. Бир-ле солун чүве чугаалаанда, ыяап-ла, каргыраалаан-даа ышкаш, каттырар кижиги — ол каткы чүгө ооң бодунга тааржыр, өске кым-даа ону катаптап шыдавас! Татьяна Дамдаковна биле Маады Допчулович аныяк журналистерге улуг хүндүткелдиг чорааннар.

Татьяна Дамдаковна угбам 5 кыс, 2 оол дунмаларлыг өзүп келген. Ача-зы Дамдак Топуяевич Түлүштү 1938 чылда кем чок черге хоругдап апаарга, авазы хөй ажы-төлү-биле түрегелдин ы-сызын көргөн: уругларны школазындан, интернаттан үндүр сывыртаан, улус-чон оларже чагдаарындан сестип коргарлар, чырык хун оларга караңгы дүмбей апарган. Шаг шаа-биле турар звес, оларның чуртталгаже быжыг чүткүлү даш дег караны тиилээн. Түлүш Дамдактын бо үеде 8-ки салгалы өзүп-мандып, аңгы-аңгы мергежилдиг, чонга билдингир база хүндүткелдиг ажилдап, чурттап, өөренип чорлар.

Баштайгы журналист базымнары 25 чыл дургузунда «Тываның аныяктары» база «Шын» солуннарга ажилдап чорааны Кара-Тоннугга езулуг-ла улуг дуржулга, а эгелеп чоруур журналистерге — ооң өөредии. Радиоинформация кандыг болурул, «болган»

база «бар» медээни чонга билдингир болгаш дээштиг кылдыр кандыг шын сестерни ажыглаарыл? Бо бүгүн журналист кижиги бодунуң уран, чечен-мерген сөзү-биле радио таварыштыр чонга билдингир-биле чугаалап дамчыдар ужурлуг.

Маады Допчулович 75 харлап турда Тыва телевидение ооң бажыңыга барып, Татьяна Дамдаковна угбавыстың амданныг боовазын, манчы-хуужурун чооглап, чаагай аяк-шайын четтирип, байыр чедирген дамчыдылгавыстан ам сактып чоруур болза, хоочун журналистиң чугаазын сөстен сөс чедир дорт чугаалап шыдавас-даа болзумза, сагыжымда артканын чугаалаай: «Радиоинформация — оперативтиг, далаш, дүрген болур ужурлуг. Кажан, каяа, чүү болурун азы болганын чогуур үезинде дамчыдар — негелде ындыг. Радиодың-накчылар медээни ол-ла үезинде, ол-ла хүнүнде манап, билип алырын четтикпейн турарлар: озалдаар болзуңза, ажылың хожудаңгай болганы ол. Ылаңгыя ырак черлерде чонга, малчыннарга, сөөлгү медээлер чугула...» Мындыг нарын, харысалгалыг, «шииткелдиг» ажылга хоочун журналист Маады Кара-Тоннуг барык 50 чыл ажилдаан.

Хүндүлүг номчукчу билип олур боор, XX-ги вектиң журналистери хамык медээлерни боттарының буттарының ачызында көрүп, дыңнап чорааннар болза, амгы, XXI-ги векте, бүдүн бөмбүрзекте чаттыла берген «четкиден» чаш төлден эгелээш, буурул баштыг кижилерге чедир хамык медээни бо дораан-на чүгө билип, дыңнап звес, а мага-хандыр көрүп ап болур апарган болгай.

Төөгү, үе-шаг бодунуу-биле бурунгаар депшилгелиг, ол бойдуштуң, сайзыралдың хоойлузу. Мен бодаарымга, кижиги төрелгетениң эң-не эки шынары — тургузукчуларны болгаш баштайгыларны, эгелекчилерни болгаш хоочуннары утпайн, оларның үзел-күзелдерин салгалдан салгал дамчыдып, улам-на сайзырадып чорууру. «40 — 50 — 60 чылдарда бис демир-үжүк-биле бижип чордувус, ооң соондагы журналистер «шариковая ручка» деп «төнмес» херекселдиг апардылар, ам келир үеде мырыңай окторгайже ужул, сылдыстардан репортаж кылыр апаар-дыр силер!» — деп, «бодунуң каткызы-биле» ТВ-тележурналисттерни шайлаткаш, үдээнин утпас-тыр мен...

/ Лидия ДОҢГАК,
хоочун телережиссер.

| АРГЫЖЫЛГА АЙТЫРЫ |

Ирик чудук аңдарылган

«Консервалаан балыктар-ла», «Чычааннар, оруктар, доктаамнар» дээш оон-даа өске аттарлыг хоорай иштиниң аргыжылгазынга хамаарышкан чүүлдерим «Шын» солунга үнгүлээн. Ажы-биле чугаалаар болза, сөөлгү чылдарда хоорай иштиниң аргыжылгазы чидиг айтырылганың бирээзи апарган. Ол дугайында солун-сеткүүлге, интернет четкизинге-даа бижип-ле турган. Ындыг болбуже, айтырыг ажык болуп артпышаан, чоннун идегели өшкөн үеде хенертен ирик чудук аңдарылган-биле дөмей чаартылгалар эгелээ.

2022 чылдың күзүнүнде ТР-ниң Баштыңы Владислав Ховалыгның чагы болгаш деткимчези-биле ТР-ниң Орук болгаш транспорт яамызы «Туваавототранс» ААН деп организацияны тургускан. Кудумчуларда

«104Т», «105Т», «106» дугаарлыг автобустарның ажилдап эгелээнин шупту билир бис.

«Туваавототранстың» директору Айдың Күдеректиң медеглээни-биле алырга, 2022 чыл төнмээнде ол маршруттар «Умный транспорт» капсырылгасынга көстүп келир ужурлуг турган.

Эрткен дыштаныр хонуктарда Кызыл хоорайның Улуг-Хем ол чарыынче төрөлдээр дээш, төпте бажыңымдан үнөр бетинде интернет четкизинде «Умный транспорт» капсырылгасынче базыпкаш, «106Т» дугаарлыг чаа автобустуң кайда чоруп ораарын көрүп алгаш, доктаамга кылаштап келиримге-ле, автобузум бо халдып келди. Соокта доктаамга келир-келбес Газель манап, доңуп турбаанымга дыка-ла өөрдүм.

Чаа автобустуң кондуктору Алла

Ондар-биле чугаалаштым:

— Чаа автобустарга ажилдаарга дыка эки-дир, арыг-силиг, чылыг-чырык, акша-шалыңывысты база үе-шаанда төлөп берип турар. Даргавыс Айдың Байбекович ажилынга аажок негелделиг кижиги чорду. Чылдагаан чок черге ажил шагы үзөр, ажилынга харысалга чок хамаатыларның хем-чээн дораан алыр. Чолаачылар-даа, кондукторлар-даа чон-биле ажилдап турар болганда, арыг-силиг болгаш чон-биле звилен-ээлдек болур ужурлуг силер деп негээр. Автобустарны ажилдаан соонда аштаар-чуур, арыглаар ажилдар база бар. Бир звес бо-ла шак мындыг негелделиг ажилдап турар болза, дыка-ла эки ийик. Кондукторларны бажыңнарындан эртенгиниң дөрт шактан эгелеп чыып эгелээр. Автобустар 6.30 шактан эгелеп пассажирлерни аргыштырып эгелей бээр. «Умный транспорт» капсырылгата бистиң чаа автобустарыбысты кириб-бээр турда, социал четкиге бөлүктөр

турган. Ам харын «Умный транспорт» бар апарганы чонга-даа, биске-даа эптиг байдалдарны тургузуп турар. Биске дыка хөй кижиге ажилчын олуттар база ажиттыганы. Чоннун аргыжылга айтыры база эки талаже «Базымнарны» кылып эгелээнинге өөрүвөстиң аргазы чок. Кондукторлап ажилдап турган үемде пассажирлерниң аразында кандыг-даа улусту көөр-дүр мен. Чаа автобустарга олуруп өөрени берген пассажирлеривис олурган санында-ла сеткилинден өөрүп, чазак-чагыргага өөрүп четтиргенин илередир боор чорду» — деп чугаалады.

«Туваавототранстың» чаа автобустары хоорай иштинге чоруп эгелээрге, найысылалдың чурттакчыларының өөрүп четтиришикиннерин интернет четкизинде бөлүктөрдөн номчуур-дур бис. Төрзөн черивистиң төвү Кызыл хоорайда аргыжылга айтыры шийт-пирлеттинип эгелээнинге өөрүвөстиң аргазы чок.

/ Айдың ОНДАР.

Деткивестин аргазы чок

«Улуг назылыг салгалды спортка хаара тудар» деп Артур Хертектиң материалы «Шын» солунга үнген. Бо чугула херек материал-биле кичээнгейлиг номчуп таныштым. Ынчангаш бодумнуң амы-хууда күзел, бодалымны илередип көрейин.

Тываның Спорт яамызының аныяк сайыды Субудай Монгушту тура-соруктуг, ырак көрүштүг деп билдим. Улуг назылыг улусче эз көрнүп, оларның кадыын быжыглаар сорулга-биле уткуй базымны кылганы аажок өөрүнчүг болгаш сарылдыг.

«Кадык узун назын» деп чаа төлевилелди Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның деткип турары дээрге-ле төлевилелдин херек кырында боттанып бүдө бээринге улуг бүзүрел, деткимче болбайн канчаар.

Улуг назылыг кижилер аныяк, күш-шыдалдыг назынында колхоз-совхозтарга кара дерин төп, келир үеңиз салгалдары эки чурттазын дээш харык-шинээн камна-вайн, карак кызыл ажылдааннар. Ынчангаш улуг назылыгларга чаа төлевилелдин ачы-дузанын ап, кадыын быжыктырып алыр арга тургустунуп келгенинге өөрүвес, ону деткивес арга чок. Бо төлевилел өйүндө үнүп келгени чөптүг болгаш шынныг.

Хөй-ниитижи тренерлер-

ни «Чоннуң тренерлери» азы кадыывысты септеп-селип чоруур «тренер-механиктеривис» деп адай берген. Ынчангаш чоннуң тренерлеринден каш кижини адап көрейин.

Александр Ооржак, 77 харлаар хоочун башкы, күш-культураны болгаш хөгжүмнү аңгы-аңгы школаларга башкылап ажылдап чораан. Ортумак, улуг-даа назылыг кижилер-биле Дөгээ, Хайыракан дагларже база Буура тайгаже турисчи коопаларны изеп, оларның кырынче каш-даа катап үнген. Кышкы үеде найысылал Кызыл хоорайның парк чанында дошка хөккелейп, хаактап-даа турар. Чайын Эрзин талазында 9 километрде «Кадарчыга» чедир шошкунунче чонну, улуг-бичии дивейн, эвилеп-деп турар чоннуң ёзулуг тренери.

Николай Монгуш, бүгү назынында Теве-Хая, Сукпак школаларына күш-культура башкылап, хостуг хүрешке тренерлеп ажылдап келген. Амгы үеде Сукпак школазында ажылдап чоруур. Тываның Арзылаң мөгези Маадыр Монгуштуң баштайгы тренери.

Кажан, каяа спортчу маргылдаалар болганын «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга озалдатпайн чырыдып бижирирге спорттун

хоочуннары Маадыр-оол Биче-оол биле Алексей Чамбал-оол олар боттарының улуг-хуузу эки туразы-биле кирип чоруурлар.

Чылдың-на эрттирип турарывыс «Спортчу элитага» улусчу тренерлерни, хоочун спортчуларны чоннуң мурнунга алдаржыдып, шаңнап-мактаары черле артык эвес деп бодаар мен. Олар та чеже-чеже аныяктарның, улуг назылыг улустун кадыын быжыглап, сагыш-сеткилин өөрткен чүве — санаары берге. Республиканың кожууннарында, сумуларында «чоннуң тренер башкылары» чок деп болбас, чүгле оларга чагырга черлери өй-шаанда дузаны кадып, кады ажылдаары чугула. Ынчангаш спорт сайыды Субудай Монгуштуң төлевилелинге даянып алгаш, бистиң национал тыва хүреш

дугайында бижири артык эвес боор.

Тыва хүреш сөөлгү чылдарда илдеңи-биле көрүштүг, чараш кылдыр сайзырап, эң шыырак мөгелерге спортчу аттарны тыпсырының чаа-чаа дүрүмнерин хүреш федерациязы чогаадып кылып турары өөрүнчүг-дүр. Мөгелерге чаа аайы-биле спортчу аттарны тыпсып, бичии мөгелерге «чаш Начын», «чаш Арзылаң» аттарны, а хоочун мөгелерни база Наадымда хүрештиргеш, «хоочун Начын» «хоочун Арзылаң» аттарны тывысса кандыгыл? Бүгү назынында хүрежип чораан, ат албайн улгады берген мөге хоочуннар ат алырга улуг чоргаарал боор-ла-дыр. Хоочуннарның чылда чаңгыс катап Кызыл хоорай хүнүнде, моон мурнунда хоорай мэри турган Дмитрий Донгактың

эгелеп кааны хүреш бар-ла болгай. Ай санында кожууннар тыва хүрешти 18 харга чедир база улуг мөгелер аразына эрттирип турар. Аңаа база хоочуннарны хүрештирзе кандыгыл. Кандыг-даа маргылдаа эрттирерге акшага үзери билдингир, а школачылар, сургуулдар дадывырлыг ойнап турар. Хоочуннарга 300 — 400 акша дадывырлыг кылгаш, маргылдаалар эрттирзе кым-даа киржи бээр деп бодаар мен.

Ону чүгле уштап-баштаптар улус херек. Ынчангаш чаа төлевилелдин боттаны бээринге спорт сайыды Субудай Монгушка, тыва Чазакка хоочуннар мурнундан бүзүредивис.

/ Николай БЯКОВ,
күш-ажылдың хоочуну,
ТР-нің күш-культуразының
болгаш спорттун тергигини.

Бөрүлер аглаашкыны

Улуг-Алаакта, Дөңгеликтиге чурттап чоруур малчыннарның аалдарының одарларында мал-маганынче, өдек-кыштаанче бөрүлерниң өөр-өөр болуп алгаш, халдап, хөй чидиригге таварыштырып турары малчыннарның дүвүрээшкенин болдуруп турар.

Аал-коданынга чедип чугаалажырывыска, улуг назылыг угбай: «Араатан бөрүлер бистиң 2 молдур-гавысты, 4 хоювусту тудуп

кааптылар. Кожа-хелбээ коданнар база-ла улуг чидириглерге таваржып тур» — деп, карактарының чажы бүлдеңейнип чугаалап олурду. Өске-даа аалдардан хомудалдар хөй болуп турар.

Сүмележип, дугурушкаш, дуржулгалыг аңчылар аныяктарны эвилеп-деп алгаш, хоочун аңчы Шоюннуң удуртулгазы-биле аглаашкыны чорудар деп шиитпирледивис. Бөрүлерниң дезип үнүп болур черлеринге доскуулдарны тургускулааш, аглаашкыны эгеледивис. Аглаашкын чедимчелиг болган. Эвээш эвес бөрүлерни узуткадывис.

Хоочун аңчы Эрес-оол 3 бөрүнү боолап каан. Бөрүлерниң чамдыызы аргазим, шыргай кадыг-каралар аразы-биле дезип чоруй барганнар.

Бөрүлерниң когун үзе узуткавас болза, чоок-кавының черлеринден чыгып алгаш, ам-даа улуг когаралды чедирип болур. Ынчангаш ам база хөй күштен, ок-чемзек, күш-хүнезинден мөөңнөп алгаш, аглаашкыны чорудар деп дугуруштувус. Эгелээшкенин эчизинге чедирер-ле болгай.

/ Дамдынчап ХОВАЛЫГ,
Кызыл хоорай.

Дөгээже кышкы чарыш

Декабрь 24-те Дөгээ даанче (1003 м) чылдың-на болуп эртип турар республика чергелиг экстрим-чарыш маргылдаазы болган. Ону Тываның ирбижи, ТР-нің күш-культуразының тергигини Мergen Кончуктуң чырык адынга тураскаадып, өг-бүлөзи, кады төрээнери, чоок төрелдери база чаңгыс классчылары дем-биле организаастап эрттиргенер. Ол эртен казыыр 40 градус соок болган. Дүрген дуза чедирер эмчилер база спортчу хемчегге киржикчилерни хайгаараары-биле келген. Хар-назын аайы-биле шупту 40 ажыг спортчулар киришкен. Чадаананың 2 дугаар ортумак школазының башкылар командазы база 16 хардан өрү назылыг школачы оолдары казыыр 40 градус сооктарга торулбайн, маргылдаага киржип чедип келгени спортчуларның тиилегеже чүткүлүн улам чидиглендирген.

Маргылдааның соонда Азия төвүнүн тураскаалының чанында туризм төвүнге Тываның альпинизм болгаш туризм федерациязының кежигүннериниң түңнел чыыш хуралы база болуп эрткен.

Альпинизмге Россияның спорт мастеринге кандидат, Тываның ирбижи Маадыр-оол Ховалыг маргылдааның киржикчилеринге болгаш чалаткан аалчыларга байыр чедирип, чыышты айткан. Хуралды альпинизмге спорт мастеринге кандидат Мачук Томочаков, Дмитрий Донгак база альпинизм федерациязының чаа даргазына соңгуткан аныяк альпинист Алексей Ховалыг башкарып эрттирген.

Эгезинде кышкы чарыштың хар-назы аайы-биле тиилекчилерин шаңнаан. Эр кижилер аразына: 16 — 30 харга чедир I-ги черге Амыр-Санаа Монгуш төлептиг болган, 31 — 50 харга чедир I-ги черни Алик Дарма ээлээн, 51 — 64 харга чедир Николай Банзаа тиилээн, 65 хардан

өрү Юрий Ховалыг тиилекчи болган.

Кыс спортчулар аразына: 31 — 45 харга чедир I-ги черни Айнура Нара-Мандып ээлээн, 46 — 55 харга чедир I-ги черге Айлана Ооржак төлептиг болган, 56 хардан өрү Ольга Ондар тиилекчи болган.

Тиилекчилерни шаңнап-мактаан соонда, 2022 чылда альпинисттерниң бедиктерже үнүүшкүнүнүн чедиишкенин түңнээн. 2023 чылда олар Ленин сүүрүнчө (7700 м.), Казбек (6000 м.), Эльбрус (5642 м.) шыпшыктарынче болгаш оон-даа өске бедиктерже үнерин планнап турар. Тывавыска альпинизм, туризм, спорттун янзы-бүрү хевирлери сайзыраар болзун!

/ Юрий ХОВАЛЫГ,
альпинист,
Сүт-Хөл кожуун.

| ЧАГААЛАР АРАЗЫНДАН |

Тока дарганың холун туткан
тудугжу

Тыва Республиканың хөгжүлдизинге чүгле алдар-аттыг улус эвес, бөдүүн ажилдыг, эртем-билиглиг ат-алдар албаан-даа чон үлүг-хуузу кирип чораан, олар улгады бергеш, канчаар ажилдап, чүнү кылып чораанын ажы-төлүнгө бо-ла чугаалай бээрлер. Ындыгларның бирээзинге Таңды кожуунун Успенка суурда чурттап чоруур, 70 харны ашкан, Зинаида Тыртык-ооловна Мандан-Хорлуу хамааржыр. Ооң ажилдап чораан күш-ажылчы стажы 40 чыл оранчок ашкан. Кочетовтун 8 чыл школазын 1960 чылдар төнчүзүндө дооскаш, Кызыл хоорайның 35 дугаарлыг профессионал техниктиг училищезинге штукатур-маляр мергежилди чедип алган.

Зинаида Тыртык-ооловна училищезин дооскан соонда, ол комсомолчу аныяктар бригадасынга штукатур-будукчулап ажилдап эгелээн.

Ол чылдарда Кызыл хоорайга тудуг аажок сайзырап турган. Ылаңгыя бүдүрүлгө албан черлери, чурттакчы чонга бажыңнар дээш. Училищени доозуп чедип келген сургуулдарны, Тывага ады-сураа неперээн бригадирлер Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжулары Бизаева (ат-сывын уткан-дыр мен), Валентина Борбак-оол, Нина Оюн суглар ажылга хүлээп ап турганнар. Чаа тудугга ажилдап келген аныяктарны Кызыл хоорайда Чехов кудумчузунда ниити чуртталга бажыңыга чурттадып турган.

Кызыл хоорайга өөренип чораан аныяктар ук ниити чуртталга бажыңыча танчылап бо-ла баарлар. Ол бажыңдан та чеже аныяктар салым-хуузу тудуп, өгленип үнгеннер чүве! Аңаа ажилдап-чурттап чорааннарның төөгүлүг бажыңы. Амгы үеде ол бажыңны бускан.

Зинаида Мандан-Хорлуу — күш-ажылдың хоочуну, Тыва Республиканың алдарлыг тудугжузу, «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медальдың эдилекчизи, ССРЭ-ниң Сайыттар чөвүлелиниң

шаңналының лауреады, РСФСР-ниң аныяктарының хүндүлүг дагдыныкчызы. Комсомолдун, Моол Арат Республиканың ревсомолдун 27-ги съездизиниң төлээзинге соңгудуп чораан. Үстүндө ады адаттыгын алдарлыг бригадирниң холунга ажилдап киргеш, Кызыл хоорайның Ленин, Кочетов кудумчуларында 5 каът чуртталга бажыңнарын, хөгжүм-шии театрын, чанында Чазак бажыңын, республиканың төп эмнелгезин дээш ол бүгү тудугларның штукатур-маляр ажилдарына төлөптүг киришкен.

Зинаида Тыртык-ооловна чуртталгазында эң солун болуушкуну кылдыр Кызыл хоорайда төп эмнелгениң тудуунуң иштинге штукатур-будуур ажилдар кылып турда, С.К. Тока чедип келгеш, кады ажилдап турар эштериниң база ооң холун тутканын чоргаарал-биле сактып чугаалаар кижжи.

Амыдырал-чуртталгазының аайы-биле төрээң Кочетов суурунга школа-интернатка кижизидикчи башкылап, суурнуң Культура бажыңыга директорлап, сөөлүндө Кызыл хоорайның үндүрүг инспекторунга ажилдааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген.

Бо-дур, бөдүүн ажилчын кижиниң Тывазының сайзыралыга үлүг-хуузу кирип чорааны.

/ Сергей ОЮН.

ЧУРУКТА: Зинаида ада-иези-биле. 1972 чыл.

С 23 ПО 30 ДЕКАБРЯ 2022 ГОДА
НАЧАЛО ПРОГРАММЫ В 18.00НОВОГОДНИЕ
КОРПОРАТИВЫРЕСТОРАН
«АЛДЫН-ШИРЭЭ»

В ПРОГРАММЕ:

ШОУ-БАПЕТ,
ВЫСТУПЛЕНИЯ ЗВЕЗД ТУВИНСКОЙ ЭСТРАДЫ.
ВОСХИТИТЕЛЬНЫЕ ПОЗДРАВЛЕНИЯ ВЕДУЩИХ.
ПОЗДРАВЛЕНИЯ ГЛАВНОГО ДЕДА-МОРОЗА РОССИИ
(ТРАНСЛЯЦИЯ НА ЭКРАНЕ)
А ТАКЖЕ ОТМЕННЫЕ БЛЮДА, ВКУСНЫЕ ЗАКУСКИ!

НОВОГОДНИЙ «FLASHMOV». «ТАНЦЫ НАРОДОВ МИРА».
ТАНЦЕВАЛЬНЫЕ КОНКУРСЫ С УЧАСТИЕМ ГОСТЕЙ ПРАЗДНИКА.
КОНКУРС - ЛУЧШЕЕ НОВОГОДНЕЕ ПОЗДРАВЛЕНИЕ СРЕДИ ГОСТЕЙ.
ТАНЦЕВАЛЬНЫЙ КОНКУРС БАТЛ - «BATTLE DANCE».
КОНКУРС НА САМУЮ СТИЛЬНУЮ ОБУВЬ, ПРИЧЕСКУ И МАКИЯЖ.
ДЕФИЛЕ МАСКАРАДНЫХ КОСТЮМОВ И ВЕЧЕРНИХ НАРЯДОВ.
НОВОГОДНИЕ ПРИЗЫ И ПОДАРКИ!

DRESS CODE: ВЕЧЕРНИЙ И МАСКАРАДНЫЙ.

ЯРКО! КРАСОЧНО! НЕ ЗАБЫВАЕМО!

ЗАКАЗ СТОЛОВ ПО ТЕЛЕФОНАМ: 8-923-263-19-67,
9-923-558-80-96, 8-923-263-64-22.

АДРЕС: УЛИЦА БЕЗЫМЯННАЯ, 62 «А».

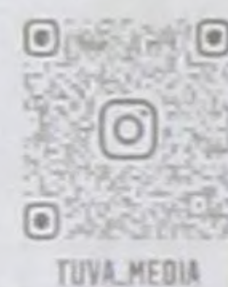
(РАЙОН ПАСПОРТНОГО СТОЛА И МОЛОДЕЖНОГО СКВЕРА).

РЕКЛАМА

НОВОГОДНИЕ ПОДАРКИ

ГОТОВЫЕ И ПО
ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫМ ЗАЯВКАМ
БОЛЬШОЙ АССОРТИМЕНТБАЗА РПС СКЛАД 1
СЕКЦИЯ 1
89833650808ИП Санникова И.Г.
ОГРН 304170135500173

РЕКЛАМА

МедиаХолдинг
ТываМедиаГрупп

TIVA.MEDIA

ТУВИНСКАЯ
ПРАВДА

TMG

ОШЫН

21

РАДИО

ТЫВЫН АНЫЯКТАРЫ

ТЫВЫН АНЫЯКТАРЫ

ул. Красноармейская, 100
каб. 309МУЗЫКАЛЬНОЕ
ПОЗДРАВЛЕНИЕ

(хөгжүмнүг байыр)
на телеканале «Тува 24»
*от 2499 рублей
(до 70 слов, 3-4 фотографии)

РЕКЛАМА В ГАЗЕТАХ

«Тувинская правда»
«Шын»
«Сылдысчыгаш»
«Тыванын аныяктары»

РЕКЛАМА НА РАДИО

«ЗВЕЗДА-КЫЗЫЛ» 104.4. FM
*от 99 рублей

ИЗГОТОВЛЕНИЕ
СУВЕНИРНОЙ
ПРОДУКЦИИ

Кружки, тарелки, магниты,
футболки, бейсболки с нанесением

РАЗМЕЩЕНИЕ ПЛАТНЫХ
УСЛУГ НА САЙТЕ ИА
"ТУВАМЕДИАГРУПП"

8-923-267-07-49 2-18-10

РЕКЛАМА

«Оргаадай» тергидээн

Көдээ ажил-агый яамызы «Тыва Республикага ээтир болгаш сүткүр уксаалыг бода малды өстүрер болгаш көдээ ажил-агый продукциязын болбаазырадыр» программа-биле мөөрейни чарлаптарга, көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлери хөйү-биле киришкен. Улуг-Хемден «Оргаадай» көдээ ажил-агый бүдүрүлгези тиилээш, шаңнал грант акшазын алган.

«Оргаадай» көдээ ажил-агый бүдүрүлгези материал-техниктиг баазаны экижидер сорулга-биле 2 млн 950 муң рубль өртөктүг ГАЗ-А23R33 «Газель» NEXT фургон автомашинаны садып алган. Оон ыңай кырлыг-кара, горох болгаш оон-даа өске крупа аймаан арыглаар дериг-херекселди саткаш, цех тургузар өрээлдин септелгезин чоруткан.

Шаңналга алган акшазының 25 хуузун «Оргаадай» көдээ ажил-агый бүдүрүлгези (Э.Л. Мандан-оол) боду төлээн.

Өвүр кожууннун шаңналы

Өвүр кожууннун шаңналы дээш 50 хардан өрү назылыг хоочуннар аразына республика чергелиг хол бөмбүүнүн маргылдаазы кожууннун спорт школазынга болуп эрткен.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) Даргазы Каң-оол Даваа маргылдааны ажиткаш, оюнга боду база киришкенин өвүржүлөр өөрүшкү-биле хүлээп алган.

Маргылдаа солун болгаш эп-найыралдыг доозулган түңнелинде, 1-ги черни Улуг-Хем кожууннун командазы алгаш, тиилекчи болган. 2-ги черге Чөөн-Хемчик кожууннун командазы, а 3-күзүңге Өвүрнүн спортчулары төлөптиг болганнар.

Чаа чыл уткуштур улуг белек

Бии-Хем кожууннун Сесерлиг сумузунга «Сорунза» губернатор төлөвилели-биле чаа Көдээ культура бажыны туттунган. Декабрь 25-те Культура бажынын байырлыг байдалга ажиткан. ТР-ниң культура сайыды Виктор Чигжит яамының мурнундан байыр чедиргеш, шылгараан-нарга өөрүп четтиришкин бижиктерин тывыскан.

«Сесерлигжилер Чаа чылды чаа Культура бажынынга уткуур! Байырлал уткуштур улуг белектир!» — деп, Бии-Хем кожууннун культура болгаш туризм эргелелиниң начальниги өөрүшкүзүн илереткен.

Республикада туттунуп турар культура бажынарын шуптузун чаңгыс аай хевирге үлегерлеп кылган — 120 олуттук, ниити шөлү 243 дөрбелчин метр.

«Доштуг фантазия»

Республиканың хоорай, суурларына Чаа чыл уткуштур дош-биле кылыглар кылып мөөрейлерни организаастаары чаңчыл болган. Ак-Довурак хоорайның албан черлеринин аразына «Доштуг фантазия» деп мөөрейни чарлаан. Кышкы үеде чурттакчы чоннун идепкейлиг дыштанылганын боттандыра база уран чүүлге хөй-ниитини хаара тудар сорулга-биле организаастаан мөөрейге бүгү албан черлери идепкейин көргүскен.

А. АРАКЧАА белеткээн.

| ЧАРЛАЛ. РЕКЛАМА |

"ЭНЕРГОСТРОЙ"
КХН тускайжыттыг хуу тулугжу
МАГИСТРАЛЬНАЯДА МИКРОРАЙОН

+7 923-559-5000

Тыва Республиканың документтеринин
Ирээдирин хоорайда "Магистральная"
КХН аймакка кылган
инжендеринин кыдыгын көргүзүп турган.

Туулуг ажаар чыныгы: 2022 чылдың октябрь 8-тен
70 кв. м / 1700 кв. м, 40 кв. м, 60 кв. м, 80 кв. м, 100 кв. м, 120 кв. м, 140 кв. м, 160 кв. м, 180 кв. м, 200 кв. м, 220 кв. м, 240 кв. м, 260 кв. м, 280 кв. м, 300 кв. м, 320 кв. м, 340 кв. м, 360 кв. м, 380 кв. м, 400 кв. м, 420 кв. м, 440 кв. м, 460 кв. м, 480 кв. м, 500 кв. м, 520 кв. м, 540 кв. м, 560 кв. м, 580 кв. м, 600 кв. м, 620 кв. м, 640 кв. м, 660 кв. м, 680 кв. м, 700 кв. м, 720 кв. м, 740 кв. м, 760 кв. м, 780 кв. м, 800 кв. м, 820 кв. м, 840 кв. м, 860 кв. м, 880 кв. м, 900 кв. м, 920 кв. м, 940 кв. м, 960 кв. м, 980 кв. м, 1000 кв. м, 1020 кв. м, 1040 кв. м, 1060 кв. м, 1080 кв. м, 1100 кв. м, 1120 кв. м, 1140 кв. м, 1160 кв. м, 1180 кв. м, 1200 кв. м, 1220 кв. м, 1240 кв. м, 1260 кв. м, 1280 кв. м, 1300 кв. м, 1320 кв. м, 1340 кв. м, 1360 кв. м, 1380 кв. м, 1400 кв. м, 1420 кв. м, 1440 кв. м, 1460 кв. м, 1480 кв. м, 1500 кв. м, 1520 кв. м, 1540 кв. м, 1560 кв. м, 1580 кв. м, 1600 кв. м, 1620 кв. м, 1640 кв. м, 1660 кв. м, 1680 кв. м, 1700 кв. м, 1720 кв. м, 1740 кв. м, 1760 кв. м, 1780 кв. м, 1800 кв. м, 1820 кв. м, 1840 кв. м, 1860 кв. м, 1880 кв. м, 1900 кв. м, 1920 кв. м, 1940 кв. м, 1960 кв. м, 1980 кв. м, 2000 кв. м, 2020 кв. м, 2040 кв. м, 2060 кв. м, 2080 кв. м, 2100 кв. м, 2120 кв. м, 2140 кв. м, 2160 кв. м, 2180 кв. м, 2200 кв. м, 2220 кв. м, 2240 кв. м, 2260 кв. м, 2280 кв. м, 2300 кв. м, 2320 кв. м, 2340 кв. м, 2360 кв. м, 2380 кв. м, 2400 кв. м, 2420 кв. м, 2440 кв. м, 2460 кв. м, 2480 кв. м, 2500 кв. м, 2520 кв. м, 2540 кв. м, 2560 кв. м, 2580 кв. м, 2600 кв. м, 2620 кв. м, 2640 кв. м, 2660 кв. м, 2680 кв. м, 2700 кв. м, 2720 кв. м, 2740 кв. м, 2760 кв. м, 2780 кв. м, 2800 кв. м, 2820 кв. м, 2840 кв. м, 2860 кв. м, 2880 кв. м, 2900 кв. м, 2920 кв. м, 2940 кв. м, 2960 кв. м, 2980 кв. м, 3000 кв. м, 3020 кв. м, 3040 кв. м, 3060 кв. м, 3080 кв. м, 3100 кв. м, 3120 кв. м, 3140 кв. м, 3160 кв. м, 3180 кв. м, 3200 кв. м, 3220 кв. м, 3240 кв. м, 3260 кв. м, 3280 кв. м, 3300 кв. м, 3320 кв. м, 3340 кв. м, 3360 кв. м, 3380 кв. м, 3400 кв. м, 3420 кв. м, 3440 кв. м, 3460 кв. м, 3480 кв. м, 3500 кв. м, 3520 кв. м, 3540 кв. м, 3560 кв. м, 3580 кв. м, 3600 кв. м, 3620 кв. м, 3640 кв. м, 3660 кв. м, 3680 кв. м, 3700 кв. м, 3720 кв. м, 3740 кв. м, 3760 кв. м, 3780 кв. м, 3800 кв. м, 3820 кв. м, 3840 кв. м, 3860 кв. м, 3880 кв. м, 3900 кв. м, 3920 кв. м, 3940 кв. м, 3960 кв. м, 3980 кв. м, 4000 кв. м, 4020 кв. м, 4040 кв. м, 4060 кв. м, 4080 кв. м, 4100 кв. м, 4120 кв. м, 4140 кв. м, 4160 кв. м, 4180 кв. м, 4200 кв. м, 4220 кв. м, 4240 кв. м, 4260 кв. м, 4280 кв. м, 4300 кв. м, 4320 кв. м, 4340 кв. м, 4360 кв. м, 4380 кв. м, 4400 кв. м, 4420 кв. м, 4440 кв. м, 4460 кв. м, 4480 кв. м, 4500 кв. м, 4520 кв. м, 4540 кв. м, 4560 кв. м, 4580 кв. м, 4600 кв. м, 4620 кв. м, 4640 кв. м, 4660 кв. м, 4680 кв. м, 4700 кв. м, 4720 кв. м, 4740 кв. м, 4760 кв. м, 4780 кв. м, 4800 кв. м, 4820 кв. м, 4840 кв. м, 4860 кв. м, 4880 кв. м, 4900 кв. м, 4920 кв. м, 4940 кв. м, 4960 кв. м, 4980 кв. м, 5000 кв. м, 5020 кв. м, 5040 кв. м, 5060 кв. м, 5080 кв. м, 5100 кв. м, 5120 кв. м, 5140 кв. м, 5160 кв. м, 5180 кв. м, 5200 кв. м, 5220 кв. м, 5240 кв. м, 5260 кв. м, 5280 кв. м, 5300 кв. м, 5320 кв. м, 5340 кв. м, 5360 кв. м, 5380 кв. м, 5400 кв. м, 5420 кв. м, 5440 кв. м, 5460 кв. м, 5480 кв. м, 5500 кв. м, 5520 кв. м, 5540 кв. м, 5560 кв. м, 5580 кв. м, 5600 кв. м, 5620 кв. м, 5640 кв. м, 5660 кв. м, 5680 кв. м, 5700 кв. м, 5720 кв. м, 5740 кв. м, 5760 кв. м, 5780 кв. м, 5800 кв. м, 5820 кв. м, 5840 кв. м, 5860 кв. м, 5880 кв. м, 5900 кв. м, 5920 кв. м, 5940 кв. м, 5960 кв. м, 5980 кв. м, 6000 кв. м, 6020 кв. м, 6040 кв. м, 6060 кв. м, 6080 кв. м, 6100 кв. м, 6120 кв. м, 6140 кв. м, 6160 кв. м, 6180 кв. м, 6200 кв. м, 6220 кв. м, 6240 кв. м, 6260 кв. м, 6280 кв. м, 6300 кв. м, 6320 кв. м, 6340 кв. м, 6360 кв. м, 6380 кв. м, 6400 кв. м, 6420 кв. м, 6440 кв. м, 6460 кв. м, 6480 кв. м, 6500 кв. м, 6520 кв. м, 6540 кв. м, 6560 кв. м, 6580 кв. м, 6600 кв. м, 6620 кв. м, 6640 кв. м, 6660 кв. м, 6680 кв. м, 6700 кв. м, 6720 кв. м, 6740 кв. м, 6760 кв. м, 6780 кв. м, 6800 кв. м, 6820 кв. м, 6840 кв. м, 6860 кв. м, 6880 кв. м, 6900 кв. м, 6920 кв. м, 6940 кв. м, 6960 кв. м, 6980 кв. м, 7000 кв. м, 7020 кв. м, 7040 кв. м, 7060 кв. м, 7080 кв. м, 7100 кв. м, 7120 кв. м, 7140 кв. м, 7160 кв. м, 7180 кв. м, 7200 кв. м, 7220 кв. м, 7240 кв. м, 7260 кв. м, 7280 кв. м, 7300 кв. м, 7320 кв. м, 7340 кв. м, 7360 кв. м, 7380 кв. м, 7400 кв. м, 7420 кв. м, 7440 кв. м, 7460 кв. м, 7480 кв. м, 7500 кв. м, 7520 кв. м, 7540 кв. м, 7560 кв. м, 7580 кв. м, 7600 кв. м, 7620 кв. м, 7640 кв. м, 7660 кв. м, 7680 кв. м, 7700 кв. м, 7720 кв. м, 7740 кв. м, 7760 кв. м, 7780 кв. м, 7800 кв. м, 7820 кв. м, 7840 кв. м, 7860 кв. м, 7880 кв. м, 7900 кв. м, 7920 кв. м, 7940 кв. м, 7960 кв. м, 7980 кв. м, 8000 кв. м, 8020 кв. м, 8040 кв. м, 8060 кв. м, 8080 кв. м, 8100 кв. м, 8120 кв. м, 8140 кв. м, 8160 кв. м, 8180 кв. м, 8200 кв. м, 8220 кв. м, 8240 кв. м, 8260 кв. м, 8280 кв. м, 8300 кв. м, 8320 кв. м, 8340 кв. м, 8360 кв. м, 8380 кв. м, 8400 кв. м, 8420 кв. м, 8440 кв. м, 8460 кв. м, 8480 кв. м, 8500 кв. м, 8520 кв. м, 8540 кв. м, 8560 кв. м, 8580 кв. м, 8600 кв. м, 8620 кв. м, 8640 кв. м, 8660 кв. м, 8680 кв. м, 8700 кв. м, 8720 кв. м, 8740 кв. м, 8760 кв. м, 8780 кв. м, 8800 кв. м, 8820 кв. м, 8840 кв. м, 8860 кв. м, 8880 кв. м, 8900 кв. м, 8920 кв. м, 8940 кв. м, 8960 кв. м, 8980 кв. м, 9000 кв. м, 9020 кв. м, 9040 кв. м, 9060 кв. м, 9080 кв. м, 9100 кв. м, 9120 кв. м, 9140 кв. м, 9160 кв. м, 9180 кв. м, 9200 кв. м, 9220 кв. м, 9240 кв. м, 9260 кв. м, 9280 кв. м, 9300 кв. м, 9320 кв. м, 9340 кв. м, 9360 кв. м, 9380 кв. м, 9400 кв. м, 9420 кв. м, 9440 кв. м, 9460 кв. м, 9480 кв. м, 9500 кв. м, 9520 кв. м, 9540 кв. м, 9560 кв. м, 9580 кв. м, 9600 кв. м, 9620 кв. м, 9640 кв. м, 9660 кв. м, 9680 кв. м, 9700 кв. м, 9720 кв. м, 9740 кв. м, 9760 кв. м, 9780 кв. м, 9800 кв. м, 9820 кв. м, 9840 кв. м, 9860 кв. м, 9880 кв. м, 9900 кв. м, 9920 кв. м, 9940 кв. м, 9960 кв. м, 9980 кв. м, 10000 кв. м, 10020 кв. м, 10040 кв. м, 10060 кв. м, 10080 кв. м, 10100 кв. м, 10120 кв. м, 10140 кв. м, 10160 кв. м, 10180 кв. м, 10200 кв. м, 10220 кв. м, 10240 кв. м, 10260 кв. м, 10280 кв. м, 10300 кв. м, 10320 кв. м, 10340 кв. м, 10360 кв. м, 10380 кв. м, 10400 кв. м, 10420 кв. м, 10440 кв. м, 10460 кв. м, 10480 кв. м, 10500 кв. м, 10520 кв. м, 10540 кв. м, 10560 кв. м, 10580 кв. м, 10600 кв. м, 10620 кв. м, 10640 кв. м, 10660 кв. м, 10680 кв. м, 10700 кв. м, 10720 кв. м, 10740 кв. м, 10760 кв. м, 10780 кв. м, 10800 кв. м, 10820 кв. м, 10840 кв. м, 10860 кв. м, 10880 кв. м, 10900 кв. м, 10920 кв. м, 10940 кв. м, 10960 кв. м, 10980 кв. м, 11000 кв. м, 11020 кв. м, 11040 кв. м, 11060 кв. м, 11080 кв. м, 11100 кв. м, 11120 кв. м, 11140 кв. м, 11160 кв. м, 11180 кв. м, 11200 кв. м, 11220 кв. м, 11240 кв. м, 11260 кв. м, 11280 кв. м, 11300 кв. м, 11320 кв. м, 11340 кв. м, 11360 кв. м, 11380 кв. м, 11400 кв. м, 11420 кв. м, 11440 кв. м, 11460 кв. м, 11480 кв. м, 11500 кв. м, 11520 кв. м, 11540 кв. м, 11560 кв. м, 11580 кв. м, 11600 кв. м, 11620 кв. м, 11640 кв. м, 11660 кв. м, 11680 кв. м, 11700 кв. м, 11720 кв. м, 11740 кв. м, 11760 кв. м, 11780 кв. м, 11800 кв. м, 11820 кв. м, 11840 кв. м, 11860 кв. м, 11880 кв. м, 11900 кв. м, 11920 кв. м, 11940 кв. м, 11960 кв. м, 11980 кв. м, 12000 кв. м, 12020 кв. м, 12040 кв. м, 12060 кв. м, 12080 кв. м, 12100 кв. м, 12120 кв. м, 12140 кв. м, 12160 кв. м, 12180 кв. м, 12200 кв. м, 12220 кв. м, 12240 кв. м, 12260 кв. м, 12280 кв. м, 12300 кв. м, 12320 кв. м, 12340 кв. м, 12360 кв. м, 12380 кв. м, 12400 кв. м, 12420 кв. м, 12440 кв. м, 12460 кв. м, 12480 кв. м, 12500 кв. м, 12520 кв. м, 12540 кв. м, 12560 кв. м, 12580 кв. м, 12600 кв. м, 12620 кв. м, 12640 кв. м, 12660 кв. м, 12680 кв. м, 12700 кв. м, 12720 кв. м, 12740 кв. м, 12760 кв. м, 12780 кв. м, 12800 кв. м, 12820 кв. м, 12840 кв. м, 12860 кв. м, 12880 кв. м, 12900 кв. м, 12920 кв. м, 12940 кв. м, 12960 кв. м, 12980 кв. м, 13000 кв. м, 13020 кв. м, 13040 кв. м, 13060 кв. м, 13080 кв. м, 13100 кв. м, 13120 кв. м, 13140 кв. м, 13160 кв. м, 13180 кв. м, 13200 кв. м, 13220 кв. м, 13240 кв. м, 13260 кв. м, 13280 кв. м, 13300 кв. м, 13320 кв. м, 13340 кв. м, 13360 кв. м, 13380 кв. м, 13400 кв. м, 13420 кв. м, 13440 кв. м, 13460 кв. м, 13480 кв. м, 13500 кв. м, 13520 кв. м, 13540 кв. м, 13560 кв. м, 13580 кв. м, 13600 кв. м, 13620 кв. м, 13640 кв. м, 13660 кв. м, 13680 кв. м, 13700 кв. м, 13720 кв. м, 13740 кв. м, 13760 кв. м, 13780 кв. м, 13800 кв. м, 13820 кв. м, 13840 кв. м, 13860 кв. м, 13880 кв. м, 13900 кв. м, 13920 кв. м, 13940 кв. м, 13960 кв. м, 13980 кв. м, 14000 кв. м, 14020 кв. м, 14040 кв. м, 14060 кв. м, 14080 кв. м, 14100 кв. м, 14120 кв. м, 14140 кв. м, 14160 кв. м, 14180 кв. м, 14200 кв. м, 14220 кв. м, 14240 кв. м, 14260 кв. м, 14280 кв. м, 14300 кв. м, 14320 кв. м, 14340 кв. м, 14360 кв. м, 14380 кв. м, 14400 кв. м, 14420 кв. м, 14440 кв. м, 14460 кв. м, 14480 кв. м, 14500 кв. м, 14520 кв. м, 14540 кв. м, 14560 кв. м, 14580 кв. м, 14600 кв. м, 14620 кв. м, 14640 кв. м, 14660 кв. м, 14680 кв. м, 14700 кв. м, 14720 кв. м, 14740 кв. м, 14760 кв. м, 14780 кв. м, 14800 кв. м, 14820 кв. м, 14840 кв. м, 14860 кв. м, 14880 кв. м, 14900 кв. м, 14920 кв. м, 14940 кв. м, 14960 кв. м, 14980 кв. м, 15000 кв. м, 15020 кв. м, 15040 кв. м, 15060 кв. м, 15080 кв. м, 15100 кв. м, 15120 кв. м, 15140 кв. м, 15160 кв. м, 15180 кв. м, 15200 кв. м, 15220 кв. м, 15240 кв. м, 15260 кв. м, 15280 кв. м, 15300 кв. м, 15320 кв. м, 15340 кв. м, 15360 кв. м, 15380 кв. м, 15400 кв. м, 15420 кв. м, 15440 кв. м, 15460 кв. м, 15480 кв. м, 15500 кв. м, 15520 кв. м, 15540 кв. м, 15560 кв. м, 15580 кв. м, 15600 кв. м, 15620 кв. м, 15640 кв. м, 15660 кв. м, 15680 кв. м, 15700 кв. м, 15720 кв. м, 15740 кв. м, 15760 кв. м, 15780 кв. м, 15800 кв. м, 15820 кв. м, 15840 кв. м, 15860 кв. м, 15880 кв. м, 15900 кв. м, 15920 кв. м, 15940 кв. м, 15960 кв. м, 15980 кв. м, 16000 кв. м, 16020 кв. м, 16040 кв. м, 16060 кв. м, 16080 кв. м, 16100 кв. м, 16120 кв. м, 16140 кв. м, 16160 кв. м, 16180 кв. м, 16200 кв. м, 16220 кв. м, 16240 кв. м, 16260 кв. м, 16280 кв. м, 16300 кв. м, 16320 кв. м, 16340 кв. м, 16360 кв. м, 16380 кв. м, 16400 кв. м, 16420 кв. м, 16440 кв. м, 16460 кв. м, 16480 кв. м, 16500 кв. м, 16520 кв. м, 16540 кв. м, 16560 кв. м, 16580 кв. м, 16600 кв. м, 16620 кв. м, 16640 кв. м, 16660 кв. м, 16680 кв. м, 16700 кв. м, 16720 кв. м, 16740 кв. м, 16760 кв. м, 16780 кв. м, 16800 кв. м, 16820 кв. м, 16840 кв. м, 16860 кв. м, 16880 кв. м, 16900 кв. м, 16920 кв. м, 16940 кв. м, 16960 кв. м, 16980 кв. м, 17000 кв. м, 17020 кв. м, 17040 кв. м, 17060 кв. м, 17080 кв. м, 17100 кв. м, 17120 кв. м, 17140 кв. м, 17160 кв. м, 17180 кв. м, 17200 кв. м, 17220 кв. м, 17240 кв. м, 17260 кв. м, 17280 кв. м, 17300 кв. м, 17320 кв. м, 17340 кв. м, 17360 кв. м, 17380 кв. м, 17400 кв. м, 17420 кв. м, 17440 кв. м, 17460 кв. м, 17480 кв. м, 17500 кв. м, 17520 кв. м, 17540 кв. м, 17560 кв. м, 17580 кв. м, 17600 кв. м, 17620 кв. м, 17640 кв. м, 17660 кв. м, 17680 кв. м, 17700 кв. м, 17720 кв. м, 17740 кв. м, 17760 кв. м, 17780 кв. м, 17800 кв. м, 17820 кв. м, 17840 кв. м, 17860 кв. м, 17880 кв. м, 17900 кв. м, 17920 кв. м, 17940 кв. м, 17960 кв. м, 17980 кв. м, 18000 кв. м, 18020 кв. м, 18040 кв. м, 18060 кв. м, 18080 кв. м, 18100 кв. м, 18120 кв. м, 18140 кв. м, 18160 кв. м, 18180 кв. м, 18200 кв. м, 18220 кв. м, 18240 кв. м, 18260 кв. м, 18280 кв. м, 18300 кв. м, 18320 кв. м, 18340 кв. м, 18360 кв. м, 18380 кв. м, 18400 кв. м, 18420 кв. м, 18440 кв. м, 18460 кв. м, 18480 кв. м, 18500 кв. м, 18520 кв. м, 18540 кв. м, 18560 кв. м, 18580 кв. м, 18600 кв. м, 18620 кв. м, 18640 кв. м, 18660 кв. м, 18680 кв. м, 18700 кв. м, 18720 кв. м, 18740 кв. м, 18760 кв. м, 18780 кв. м, 18800 кв. м, 18820 кв. м, 18840 кв. м, 18860 кв. м, 18880 кв. м, 18900 кв. м, 18920 кв. м, 18940 кв. м, 18960 кв. м, 18980 кв. м, 19000 кв. м, 19020 кв. м, 19040 кв. м, 19060 кв. м, 19080 кв. м, 19100 кв. м, 19120 кв. м, 19140 кв. м, 19160 кв. м, 19180 кв. м, 19200 кв. м, 19220 кв. м, 19240 кв. м, 19260 кв. м, 19280 кв. м, 19300 кв. м, 19320 кв. м, 19340 кв. м, 19360 кв. м, 19380 кв. м, 19400 кв. м, 19420 кв. м, 19440 кв. м, 19460 кв. м, 19480 кв. м, 19500 кв. м, 19520 кв. м, 19540 кв. м, 19560 кв. м, 19580 кв. м, 19600 кв. м, 19620 кв. м, 19640 кв. м, 19660 кв. м, 19680 кв. м, 19700 кв. м, 19720 кв. м, 19740 кв. м, 19760 кв. м, 19780 кв. м, 19800 кв. м, 19820 кв. м, 19840 кв. м, 19860 кв. м, 19880 кв. м, 19900 кв. м, 19920 кв. м, 19940 кв. м, 19960 кв. м, 19980 кв. м, 20000 кв. м, 20020 кв. м, 20040 кв. м, 20060 кв. м, 20080 кв. м, 20100 кв. м, 20120 кв. м, 20140 кв. м, 20160 кв. м, 20180 кв. м, 20200 кв. м, 20220 кв. м, 20240 кв. м, 20260 кв. м, 20280 кв. м, 20300 кв. м, 20320 кв. м, 20340 кв. м, 20360 кв. м, 20380 кв. м, 20400 кв. м, 20420 кв. м, 20440 кв. м, 20460 кв. м, 20480 кв. м, 20500 кв. м, 20520 кв. м, 20540 кв. м, 20560 кв. м, 20580 кв. м, 20600 кв. м, 20620 кв. м, 20640 кв. м, 20660 кв. м, 20680 кв. м, 20700 кв. м, 20720 кв. м, 20740 кв. м, 20760 кв. м, 20780 кв. м, 20800 кв. м, 20820 кв. м, 20840 кв. м, 20860 кв. м, 20880 кв. м, 20900 кв. м, 20920 кв. м, 20940 кв. м, 20960 кв. м, 20980 кв. м, 21000 кв. м, 21020 кв. м, 21040 кв. м, 21060 кв. м, 21080 кв. м, 21100 кв. м, 21120 кв. м, 21140 кв. м, 21160 кв. м, 21180 кв. м, 21200 кв. м, 21220 кв. м, 21240 кв. м, 21260 кв. м, 21